

Хмельницький національний університет
Факультет міжнародних відносин і права
Кафедра міжнародних економічних відносин

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістр

Освітній рівень

Галузь знань 29 Міжнародні відносини
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Міжнародні економічні відносини

Тема: «Механізми сталого розвитку продовольчого ринку в ЄС: досвід та
можливості для України»

Виконав: студент 2 курсу, група МЕВм -23-1 М.О. Матущак
Підпис Ініціали, прізвище

Керівник: к.е.н., доцент О.Ф.Яременко
Підпис, дата Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:
Зав.кафедри МЕВ, д.е.н., професор Д.М. Васильківський
Підпис, дата Ініціали, прізвище

04 12 2024 р.

Хмельницький, 2024

АНОТАЦІЯ

Матушак М.О. «Механізми сталого розвитку продовольчого ринку в ЄС: досвід та можливості для України». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Диплом на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини». – Хмельницький національний університет, Хмельницький, 2024.

Диплом присвячено дослідженню теоретичних і практичних засад сталого розвитку продовольчого ринку, аналізу досвіду країн Європейського Союзу та визначенню можливостей його адаптації до українських реалій. Особливу увагу приділено інтеграції принципів сталого розвитку в агропродовольчий сектор. У дослідженні акцентовано увагу на ключових аспектах регулювання продовольчого ринку, зокрема впровадженні «зелених» фінансів, застосуванні моделей циркулярної економіки та впливу воєнного стану на розвиток галузі. Робота включає аналіз сучасного стану продовольчого ринку України, його експортного потенціалу, а також викликів, пов'язаних із кліматичними змінами, глобальними економічними кризами та соціальними факторами.

Окрему увагу приділено досвіду ЄС у впровадженні механізмів сталого розвитку, їхньому екологічному, економічному та соціальному вимірам. Дослідження пропонує практичні рекомендації щодо вдосконалення політики у сфері продовольчого ринку України на основі європейських практик.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегій сталого розвитку агропродовольчого сектору України, підвищення його експортної спроможності, адаптації до викликів сучасності та реалізації національних і міжнародних цілей сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, продовольчий ринок, «зелені» фінанси, циркулярна економіка, продовольча безпека, Україна, ЄС.

ABSTRACT

Matuschak M.O. *"Mechanisms for Sustainable Development of the Food Market in the EU: Experience and Opportunities for Ukraine"*. – A qualifying scientific manuscript.

Master's thesis in the field of 292 "International Economic Relations." – Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, 2024.

The thesis is devoted to the study of theoretical and practical foundations of sustainable development of the food market, analysis of the experience of European Union countries, and the identification of opportunities for its adaptation to Ukrainian realities. Special attention is given to the integration of sustainable development principles into Ukraine's agri-food sector as an essential tool for enhancing its competitiveness, ensuring food security, and attracting investments.

The study highlights the key aspects of food market regulation, including the implementation of "green" finance, the application of circular economy models, and the impact of martial law on the industry's development. The paper includes an analysis of the current state of Ukraine's food market, its export potential, as well as challenges related to climate change, global economic crises, and social factors.

Particular attention is paid to the EU's experience in implementing sustainable development mechanisms, their environmental, economic, and social dimensions, as well as opportunities for applying this experience to transform Ukraine's agri-food sector. The research offers practical recommendations for improving Ukraine's food market policy based on European practices.

The results of the study can be used to develop strategies for sustainable development of Ukraine's agri-food sector, enhance its export capacity, adapt to modern challenges, and achieve national and international sustainable development goals.

Keywords: sustainable development, food market, "green" finance, circular economy, food security, Ukraine, EU.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ	10
1.1. Зміст «сталого розвитку» та його цілі.....	10
1.2. Виміри сталого розвитку: економічний аспект.....	21
1.3. Особливості розвитку глобального ринку продовольчих товарів.....	30
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ.....	39
2.1. Аналіз розвитку ринку продовольчих товарів України.....	39
2.2. Аналіз експорту та імпорту продовольчої продукції України.....	50
Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....	61
3.1. Розвиток аграрного сектору країни ЄС: досвід для України.....	61
3.2. «Зелені» фінанси як головне джерело сталого розвитку.....	73
Висновки до розділу 3.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	89

ВСТУП

У сучасному світі забезпечення сталого розвитку стає одним із головних завдань, яке стоїть перед глобальним суспільством. Особливого значення набуває сталий розвиток у сфері продовольства, що є основою забезпечення харчової безпеки, економічної стабільності та екологічної гармонії. Продовольчий ринок відіграє ключову роль у формуванні національної економіки, інтеграції до міжнародних економічних систем та впровадженні інноваційних підходів до раціонального використання ресурсів.

Для України, яка знаходиться на етапі активної трансформації економіки та адаптації до вимог європейських стандартів, досвід ЄС у впровадженні механізмів сталого розвитку є надзвичайно актуальним. Успішна інтеграція міжнародних практик може стати каталізатором покращення конкурентоспроможності українського продовольчого ринку, зміцнення експортного потенціалу та забезпечення соціально-економічної стабільності.

Об'єктом дослідження є механізми забезпечення сталого розвитку продовольчого ринку в умовах інтеграційних процесів.

Предметом дослідження виступають принципи, інструменти, виклики та перспективи впровадження механізмів сталого розвитку в продовольчій сфері України з урахуванням досвіду країн ЄС.

Мета дослідження полягає у вивченні досвіду Європейського Союзу щодо впровадження механізмів сталого розвитку продовольчого ринку, аналізі їхньої адаптації до українських реалій, а також розробці рекомендацій для України.

Для досягнення мети дослідження були визначені такі завдання:

1. Розглянути еволюцію концепції сталого розвитку та визначити її значення для продовольчого ринку.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу Європейського Союзу, що регулює сталий розвиток агропродовольчого сектору.

3. Дослідити інструменти та механізми сталого розвитку, що застосовуються на продовольчих ринках країн ЄС.
4. Вивчити особливості функціонування українського продовольчого ринку у контексті інтеграції до європейського економічного простору.
5. Визначити основні екологічні, соціальні та економічні виклики для сталого розвитку продовольчої галузі України.
6. Дослідити досвід ЄС щодо впровадження «зелених» фінансів у продовольчій сфері та оцінити їхню адаптивність до умов України.
7. Проаналізувати вплив сучасних викликів, таких як війна, глобальні економічні кризи та зміна клімату, на розвиток українського агропродовольчого сектору.
8. Оцінити можливості застосування циркулярної економіки як моделі сталого розвитку в українському агропродовольчому секторі.
9. Розробити рекомендації щодо вдосконалення механізмів регулювання продовольчого ринку України з урахуванням європейського досвіду.
10. Сформулювати стратегічні підходи для використання принципів сталого розвитку в контексті підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному продовольчому ринку.

Для досягнення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: емпіричний метод, з метою збору та аналізу даних, огляд літератури та аналізу документів; компаративний метод, який дозволяє порівняти трансформацію та функціонування аграрного сектору в країнах ЄС та визначити можливі практики їх застосування в Україні. Розроблені практичні рекомендації реалізовано на основі системного підходу.

Інформаційна база дослідження заснована на законодавчих та нормативно-правових актах Верховної Ради, Кабінету Міністрів, указах Президента України; матеріалах Державної служби статистики України; дослідженнях, опубліковані в періодичних виданнях; міжнародних нормативно-

правових документах; працях вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких висвітлено положення дипломатії, науково-освітньої дипломатії; електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет; результати власних напрацювань здобувача тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки, положення і результати роботи оприлюднені на науково-практичному форумі студентів та молодих вчених «Інтелектуальний мікс 2024» (м.Хмельницький, 11 червня 2024 р.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці практичних рекомендацій щодо адаптації європейського досвіду сталого розвитку продовольчого ринку до українських умов, а також обґрунтуванні необхідності впровадження інноваційних механізмів і технологій у продовольчий сектор України.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів для розробки стратегії розвитку агропродовольчої сфери України з урахуванням принципів сталого розвитку.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст становить 94 сторінки. У роботі вміщено 20 таблиць, 9 рисунків. Список використаних джерел складається із 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ

1.1. Зміст «сталого розвитку» та його цілі, принципи

Усвідомлення всепланетних загроз і глобальної системної кризи спонукали світове співтовариство до пошуку інших шляхів розвитку людської цивілізації. В результаті цілеспрямованих зусиль численних високих форумів під егідою ООН за участю наукових кіл, урядів та громадських організацій світу було запропоновано стратегію, яка отримала назву «сталий розвиток» (англ. sustainable development) [23].

Процес еволюції концепції сталого розвитку можна умовно поділити на чотири періоди: утвердження ідей екологізації економічного розвитку; формування концепції сталого розвитку; прийняття стратегії сталого розвитку як нової моделі розвитку суспільства; розробка цілей та інструментів управління сталим розвитком. Кожен із цих історичних періодів включає ключові міжнародні події, які суттєво вплинули на розуміння основних принципів, цілей, методів та моделей управління сталим розвитком в усіх сферах діяльності та територій. Основна характеристика яких наведена у таблиці 1.1.

Нова концепція розвитку, прийнята у 2015 році, базується на трьох вихідних вимогах [58.]:

- «економічний розвиток не повинен руйнувати природний капітал та навколишнє середовище;
- задоволення потреб сьогодення не повинно обмежувати інтереси майбутніх поколінь;
- економічний розвиток має спиратися на рівність можливостей для всіх, дотримання соціальної справедливості, відповідальності та підзвітності бізнесу та влади перед суспільством».

Таблиця 1.1. - Динаміка розвитку сталого розвитку: огляд ключових етапів, учасників та інструментів

<i>Період</i>	<i>Ключові події та документи</i>	<i>Основні ідеї та концепції</i>	<i>Головні учасники</i>	<i>Інструменти та механізми</i>	<i>Виклики та бар'єри</i>
1960-ті - 1980-ті	Книга Р. Карсон "Безмовна весна", стаття Г. Хардіна "Трагедія спільного", доповіді Римського клубу	Зростання екологічної свідомості, обмеженість ресурсів, необхідність переходу до сталого розвитку	Вчені, екологи, громадські активісти	Екологічні рухи, дослідження, публікації	Відсутність чіткої політики, економічний тиск, скептицизм
1980-ті - 1992	Доповідь Брундтланд "Наше спільне майбутнє"	Визначення сталого розвитку, баланс економічних, соціальних та екологічних аспектів	Комісія Брундтланд, ООН	Міжнародні конференції, екологічні програми	Відсутність узгодженості дій, брак фінансування
1992	Саміт у Ріо-де-Жанейро	Декларація Ріо, Порядок денний на 21 століття	Держави-члени ООН	Конвенції (біорізноманітність, кліматичні зміни), міжнародні угоди	Політичні розбіжності, конфлікт інтересів
2000	Саміт тисячоліття	Цілі тисячоліття в галузі розвитку	Держави-члени ООН	Цілі розвитку, індикатори, моніторинг	Бідність, нерівність, конфлікти
2002	Саміт у Йоганнесбурзі	Йоганнесбурзька декларація, План виконання рішень	Держави-члени ООН	Партнерства, фінансування, технологічний трансфер	Недостатня реалізація рішень, брак політичної волі
2012	Саміт Ріо+20	"Майбутнє, якого ми прагнемо"	Держави-члени ООН	Зелена економіка, інновації, сталі міста	Кліматичні зміни, втрата біорізноманіття
2015	Саміт ООН зі сталого розвитку	Цілі сталого розвитку на період до 2030 року	Держави-члени ООН	Цілі сталого розвитку, індикатори, партнерства	Недостатнє фінансування, політична нестабільність

Глобальна концепція сталого розвитку зумовлює необхідність посилення інтеграційних процесів у світовому співтоваристві. Незважаючи на відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку, культурні та етнічні особливості, сталий розвиток вимагає об'єднання зусиль усіх країн і народів на основі спільних принципів. Ці принципи спрямовані на забезпечення економічного зростання із збереженням цілісності довкілля.

Хоча принципи сталого розвитку не мають юридичної сили, вони пропонують гнучкий формат добровільного співробітництва. Такий підхід орієнтований на баланс прав та обов'язків, необхідний для вирішення сучасних

глобальних проблем і створення передумов для сталого майбутнього. У зв'язку з постійними змінами в зовнішньому та внутрішньому середовищі, ці принципи можуть бути уточнені відповідно до нових викликів.

Принципи сталого розвитку спрямовані на створення глобального партнерства, яке забезпечує відповідальність влади, бізнесу та громадськості за питання раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища. Вони також передбачають сприяння сталому виробництву й споживанню, а також захист основних прав людини – економічних, екологічних і соціальних.

Декларація Ріо-де-Жанейро з питань навколишнього середовища та розвитку 1992 року проголосила 27 принципів сталого розвитку. Ці принципи закликають до прояву політичної волі та партнерства між країнами, урядами й бізнесом. [20.]

Принципи сталого розвитку – це сукупність вихідних положень та вимог до розробки та здійснення регулюючих впливів – рішень стратегічного рівня щодо організації економічних процесів та їх окремих фаз, враховуючи цілі з забезпечення якості довкілля та збереження природних ресурсів, прагнучі до соціальної справедливості для всіх людей, включаючи майбутні покоління [58 С.18].

Економічні принципи сталого розвитку – це фундаментальні засади, які направляють економічну діяльність на шлях збереження навколишнього середовища та забезпечення соціальної справедливості. Вони визначають, як ми виробляємо, споживаємо та інвестуємо, щоб задовольнити потреби теперішнього покоління, не обмежуючи можливостей майбутніх.

Головні тези Декларації принципів були визначені наступними (Таблиця 1.2):

Таблиця 1.2. – Принципи сталого розвитку

<i>№</i>	<i>Принцип</i>	<i>Контекстуальне формулювання</i>
1	2	3
1	Люди мають право на здорове та плідне життя у гармонії з природою	Кожна людина має право на життя в чистому довкіллі, яке забезпечує фізичне, психічне та соціальне благополуччя, а також можливість для гармонійного співіснування з природою.
2	Держави не тільки мають суверенне право розробляти власні ресурси, але й несуть відповідальність за те, щоб діяльність в рамках їхньої юрисдикції чи контролю не завдала шкоди навколишньому середовищу інших держав	Кожна держава має право на використання своїх природних ресурсів, але при цьому повинна забезпечити, щоб її дії не мали негативного впливу на довкілля інших країн, особливо на транскордонні екосистеми.
11	Держави приймають ефективні законодавчі акти в галузі навколишнього середовища	Країни повинні мати чіткі та ефективні закони та норми, які регулюють використання природних ресурсів, запобігають забрудненню та захищають екосистеми.
13	Відповідальність та компенсація за забруднення	Забруднювачі повинні нести відповідальність за шкоду, яку вони завдають довкіллю, і відшкодувати збитки, понесені внаслідок забруднення.
17	Оцінка екологічних наслідків	Перед прийняттям рішень, які можуть вплинути на довкілля, необхідно проводити детальну оцінку їхніх потенційних екологічних наслідків.
10	Усі зацікавлені сторони мають право брати участь у вирішенні екологічних питань; кожна людина має право на доступ до інформації та судовий захист з питань навколишнього середовища	Громадськість має право брати участь у процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, а також отримувати достовірну інформацію про стан довкілля та захищати свої права в суді.
8	Нежиттєздатні моделі виробництва та споживання мають бути ліквідовані	Необхідно переходити від економіки, заснованої на безперервному зростанні споживання і виснаженні ресурсів, до економіки, яка базується на ефективному використанні ресурсів і мінімізації відходів.
15	Запобіжні заходи повинні вживатися навіть тоді, коли відсутня повна наукова впевненість у загрозі серйозної або незворотної шкоди	При прийнятті рішень, які можуть мати негативні наслідки для довкілля, слід застосовувати принцип обережності, навіть якщо наукові дані не є абсолютно точними.
16	Забруднювач повинен покривати витрати, пов'язані із забрудненням	Витрати на запобігання забрудненню, його ліквідацію та відшкодування шкоди, завданої довкіллю, повинні покладатися на того, хто це забруднення спричинив.

Продовження таблиці 1.2

1	2	3
25	Проблеми миру, розвитку та охорони навколишнього середовища взаємозалежні та нероздільні	Досягнення миру, економічного розвитку та охорони довкілля є взаємопов'язаними процесами, і успіх в одній галузі сприяє успіху в інших.
5	Викорінення бідності	Для досягнення сталого розвитку необхідно подолати бідність і забезпечити всім людям гідні умови життя.
4, 7	Збереження та відновлення екосистеми	Важливо зберегти біорізноманіття та екосистемні послуги, а також відновити пошкоджені екосистеми.
9	Нарощування наукового потенціалу	Для вирішення екологічних проблем необхідно розвивати наукові дослідження та інновації.
12	Створення сталої глобальної економіки	Світова економіка повинна бути переорієнтована на принципи сталого розвитку, з акцентом на ефективне використання ресурсів, соціальну справедливість та збереження довкілля.

Побудовано на основі [20.]

Враховуючи викладені у [20] принципи, виділимо з них ті, що мають стосунок до розвитку економіки та представимо їх у таблицю 1.3.

Таблиця 1.3. – Економічні принципи сталого розвитку

Принцип	Короткий опис
Інтеграція економічних і екологічних аспектів	Економіка має розвиватися в гармонії з природою.
Справедливий розподіл ресурсів	Доступ до ресурсів має бути рівним для всіх.
Відповідальність за шкоду довкіллю	Забруднювачі несуть відповідальність за наслідки своєї діяльності.
Сталий розвиток	Розвиток, що задовольняє потреби теперішнього покоління, не ставлячи під загрозу майбутні.
Співпраця між державами	Міжнародне співробітництво для вирішення глобальних проблем.
Перехід до сталого споживання і виробництва	Зміна моделей виробництва і споживання на більш екологічні.
Внутрішні ціни, що враховують екологічні наслідки	Вартість товарів і послуг має відображати екологічні витрати.

Стратегія сталого розвитку реалізується через глобальні цілі, які ухвалюються країнами світу під егідою ООН на визначений період. Цілі сталого

розвитку визначають пріоритетні напрями, охоплюють програмні ініціативи та включають кількісно визначені показники з конкретними термінами виконання.

Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки включають сімнадцять універсальних напрямів, які спрямовані на глибокі зміни в суспільстві. Їхня реалізація ґрунтується на партнерській співпраці, що охоплює всі ключові завдання розвитку.

Цілі сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року були затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 року. У рамках нового світового проекту «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» було проголошено 17 нових Цілей сталого розвитку (ЦСР) [46]:

- «повсюдна ліквідація бідності у всіх її формах;
- ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки, покращення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- забезпечення всеосяжної та справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання протягом усього життя для всіх;
- забезпечення гендерної рівності, розширення прав та можливостей усіх жінок та дівчат;
- забезпечення наявності та раціональне використання водних ресурсів та санітарії для всіх;
- забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких та сучасних джерел енергії для всіх;
- сприяння неухильному, всеосяжному та сталому економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості, гідній роботі для всіх;
- створення міцної інфраструктури, сприяння забезпеченню всеосяжної та сталої індустріалізації та впровадження інновацій;
- зниження рівня нерівності всередині країн і між ними;

- забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості та стійкості міст та населених пунктів;
- забезпечення відповідальних моделей споживання та виробництва;
- вжиття заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками;
- збереження та раціональне використання океанів, морів та морських ресурсів;
- захист, відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне управління лісами, боротьба з опустелюванням, припинення та обіг назад процесу деградації земель, припинення процесу втрати біологічної різноманітності;
- сприяння побудові миролюбних та відкритих суспільств на користь сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх та створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі установ на всіх рівнях;
 - зміцнення коштів та активізація роботи механізмів глобального партнерства на користь сталого розвитку».

Цілі сталого розвитку до 2030 року передбачають трансформацію бізнес-моделей, відносин із споживачами та управління підприємствами. Комплексний підхід передбачає інтеграцію економічного, соціального й екологічного компонентів сталого розвитку, роблячи їх взаємозалежними й неподільними.

Консультативний комітет з бізнесу та підприємництва при ОЕСР (ВІАС) зазначає, що у світлі нової програми з'являються нові ніші для бізнесу, підтримувані організаційними, економічними та фінансовими механізмами. Серед пріоритетних напрямів виділяються:

- енергоефективність та відновлювана енергетика (Ціль 7);
- водний менеджмент і санітарія (Ціль 6);
- продовольча безпека та сталий розвиток сільського господарства (Ціль 2).

Бізнесу пропонується активно сприяти сталому розвитку та адаптуватись до нових умов, зокрема:

- забезпечувати «всеосяжне та стале економічне зростання» й продуктивну зайнятість (Ціль 8);
- сприяти сталому індустріальному розвитку й інноваціям (Ціль 9);
- зменшувати відходи виробництва (Ціль 12);
- підвищувати продуктивність сільського господарства (Ціль 2).
- скорочення використання викопного палива та переходу на відновлювану енергетику (Ціль 7);
- строгих екологічних стандартів та відповідального використання природних ресурсів (Цілі 13–15).

Окрім того, від бізнесу очікується активна участь у глобальних і регіональних партнерствах, а також добровільних ініціативах для просування корпоративної соціальної відповідальності (Ціль 17).

Програма також включає завдання зі створення підзвітних інституцій, забезпечення доступу до правосуддя (Ціль 16) і пріоритетного інвестування в екологічно чисті технології (Цілі 7, 9).

У грудні 2020 року Кабінет Міністрів України вніс зміни до Регламенту, зобов'язуючи враховувати ЦСР при розробці державних програм і прогнозів. У липні Україна представила перший Добровільний національний огляд стану досягнення ЦСР. А з 2021 року запроваджено постійний моніторинг індикаторів виконання ЦСР.

Економічна складова є основою сталого розвитку, забезпечуючи фундамент для покращення добробуту людей та охорони навколишнього середовища. Без стабільної, динамічної економіки процес сталого розвитку не зможе досягти успіху. Це особливо важливо в умовах стратегічної невизначеності, макроекономічного дисбалансу та існування надмірних бар'єрів у підприємстві й торгівлі. Важливою вимогою залишається дотримання принципів соціальної справедливості та екологічної відповідності в усіх аспектах економічної діяльності.

Формування сталої економіки (англ. *sustainable economy*) є ключовим завданням сучасного суспільства. Її концепція, викладена у доповіді Комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987), базується на трьох основних принципах [23.]:

1. Збереження природних ресурсів. Економічний розвиток має відбуватися без руйнування природного капіталу та екологічних систем.
2. Довгострокова перспектива. Економічна діяльність сьогодення повинна враховувати інтереси майбутніх поколінь, не ставлячи їх під загрозу.
3. Соціальна відповідальність. Рівність можливостей, соціальна справедливість, прозорість та відповідальність бізнесу і влади перед суспільством є необхідними умовами сталого розвитку.

На думку американського економіста Германа Дейлі, класична модель економічного зростання базується на безперервному фізичному розширенні виробництва й споживання, що призводить до надмірного видобутку ресурсів, їх виснаження та забруднення довкілля. Натомість сталий розвиток зосереджений на якісному вдосконаленні економіки. Це включає створення сталих моделей виробництва й споживання, які враховують обмеженість ресурсів, а також впровадження інновацій та чіткого розуміння пріоритетів розвитку [45.].

Отже, наведене у [58.] визначення економічної сталості вказує на наступне «це досягнення стабільно високих економічних результатів для задоволення економічних потреб людей і суспільства в цілому, прагнучі одночасно до попередження диспропорцій з іншими основними цілями розвитку – забезпечення соціальної справедливості та збереження природного середовища на довгострокову перспективу».

Програма сталого розвитку на період до 2030 року ставить за мету перехід до раціональних моделей виробництва та споживання (ціль 12) та передбачає перехід на раціональні моделі виробництва та споживання. Щоб досягти цього, економіка має впроваджувати інноваційні механізми, які спонукають як виробників, так і споживачів до екологічно свідомих дій. Зелена економіка,

циркулярна економіка та сталі торгівельні відносини є ключовими інструментами для її побудови (рисунок 1.1).

Рисунок 1.1. - Складові моделі сталого економічного розвитку [45.]

Перехід до зеленої, циркулярної економіки та справедливої торгівлі є стратегічним напрямком розвитку сучасного суспільства, оскільки дозволяє вирішити ряд глобальних проблем, таких як зміна клімату, деградація довкілля та соціальна нерівність.

Так, зелена економіка пропонує інноваційний підхід до економічного розвитку, який поєднує екологічну стійкість, соціальну справедливість та економічний ріст. Вона передбачає перехід до ресурсоефективних технологій, розвиток відновлюваних джерел енергії та створення нових робочих місць у «зелених» секторах економіки. Таким чином, зелена економіка – це нова парадигма економічного розвитку, яка спрямована на гармонізацію економічних, соціальних та екологічних аспектів. Вона передбачає перехід від лінійної моделі «видобуток-виробництво-споживання-утилізація» до циклічної,

де ресурси використовуються максимально ефективно, а відходи мінімізуються. Ключовими принципами зеленої економіки є екологічна ефективність, соціальна справедливість та циклічність. Реалізація цих принципів вимагає інвестицій у дослідження та розробки нових технологій, зміни споживчих моделей та активної участі держави у формуванні сприятливого регуляторного середовища.

Циркулярна економіка пропонує радикально новий підхід до управління ресурсами, який передбачає перехід від лінійної моделі «видобуток-виробництво-споживання-утилізація» до циклічної, де продукти і матеріали використовуються повторно протягом максимально довгого часу. Ключовими концепціями циркулярної економіки є мінімізація відходів, повторне використання матеріалів, відновлення продуктів та продовження їхнього життєвого циклу. Ця модель дозволяє зменшити тиск на природні ресурси, знизити викиди парникових газів та створити нові можливості для бізнесу.

Справедлива торгівля – це торгова система, яка базується на діалозі, прозорості та повазі. Вона спрямована на досягнення більш справедливих торгових відносин між виробниками в країнах, що розвиваються, та споживачами в розвинутих країнах. Справедлива торгівля гарантує виробникам гідну оплату, забезпечує безпечні умови праці, сприяє захисту навколишнього середовища та сприяє соціально-економічному розвитку місцевих громад.

Зелена, циркулярна економіка та справедлива торгівля тісно пов'язані між собою і взаємодоповнюють одна одну.

Зелена та циркулярна концепції спрямовані на зменшення впливу на навколишнє середовище. Зелена економіка фокусується на екологізації всіх аспектів економічної діяльності, тоді як циркулярна економіка зосереджується на мінімізації відходів та повторному використанні ресурсів. Таким чином, циркулярна економіка є одним із інструментів реалізації зеленої економіки.

Справедлива торгівля сприяє створенню більш справедливих умов для виробників у країнах, що розвиваються, і стимулює розвиток екологічно чистих

виробництв. Це відповідає принципам зеленої економіки, яка передбачає соціальну справедливість та екологічну відповідальність.

Циркулярна економіка може сприяти розвитку справедливої торгівлі, оскільки вона передбачає довготривалі партнерські відносини між виробниками і споживачами, що сприяє стабільності доходів виробників.

Спільними рисами цих концепцій є наступне:

- фокус на сталості, тобто всі три концепції спрямовані на досягнення сталого розвитку, тобто такого розвитку, який задовольняє потреби теперішнього покоління, не компрометуючи можливості майбутніх поколінь.
- соціальна справедливість, концепції підкреслюють важливість соціальної справедливості та рівності;
- екологічна відповідальність, спрямування концепцій на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

Таким чином, реалізація цих концепцій у комплексі дозволяє досягти більш стійкого і справедливого розвитку.

1.2. Виміри сталого розвитку: економічний аспект

Існують два основні підходи до вимірювання сталого розвитку [45].

Перший підхід полягає в розробці детальної системи показників, кожен з яких оцінює прогрес у вирішенні конкретних завдань, що становлять частину загальних цілей сталого розвитку. Це дозволяє здійснити комплексний аналіз виконання завдань за різними напрямками сталого розвитку.

Другий підхід використовує єдиний інтегральний індекс, який за допомогою стандартизованих методів об'єднує показники з різних сфер розвитку. Цей індекс дає змогу оцінити загальний стан сталого розвитку, враховуючи економічні, соціальні та екологічні аспекти в єдиній метриці.

У програмному підході є широко визнані індикатори сталого розвитку, що були розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) — *OECD Sustainable Development Indicators*, а також індикатори сталого розвитку, визначені Комісією ООН зі сталого розвитку (КСР) — *SD Indicators of Sustainable Development*. Ці індикатори слугують для оцінки прогресу в досягненні цілей сталого розвитку та забезпечують систематичний моніторинг різних аспектів економічного, соціального та екологічного розвитку на міжнародному рівні. [7].

Під індикаторами сталого розвитку (*Sustainable Development Indicators, SDIs*) розуміють «показники, які розраховуються за комплексом даних про стан економічних, соціальних та екологічних змін, що дозволяють у сукупності оцінювати прогрес щодо виконання цілей та завдань сталого розвитку»[58.].

Система індикаторів сталого розвитку ОЕСР базується на моделі «вплив → стан → реакція»:

Індикатори впливу (англ. *pressure indicators*) відображають вплив різних видів діяльності на навколишнє середовище.

Індикатори стану (англ. *state indicators*) аналізують кількісні та якісні зміни стану природних ресурсів і компонентів довкілля.

Індикатори реакції (англ. *response indicators*) оцінюють ефективність заходів із поліпшення стану довкілля, впровадження екологічної, економічної та галузевої політики, а також підвищення екологічної свідомості бізнесу і суспільства.

Ця система індикаторів є основою для оцінювання сталого розвитку країн-членів ЄС. Євростат використовує її в екологічних оглядах та аналітичних дослідженнях для моніторингу інтеграції економічних і природоохоронних аспектів управління.

«Система індикаторів КСР вважається однією з найповніших за охопленням, включає набір з 50 основних показників, які можна розгортати ще

у 96 показників сталого розвитку. Індикатори КСР служать в якості основи для всеоб'ємної та диференційованої оцінки сталого розвитку на рівні країн» [3.].

Система показників сталого розвитку поділяється на чотири основні групи: економічні, екологічні, соціальні та інституційні. Кожна з цих груп містить низку індикаторів, які відображають різні аспекти сталого розвитку.

Інтегральні індекси є ефективним інструментом для комплексної оцінки сталого розвитку на різних рівнях (глобальному, регіональному, корпоративному).

Процес розрахунку інтегральних індексів складається з трьох етапів:

1. Агрегування первинних даних: об'єднання великої кількості різноманітних даних в окремі проміжні індикатори, які характеризують певні аспекти соціальної, економічної та екологічної підсистем.

2. Обчислення індексів підсистем: об'єднання проміжних індикаторів в індекси, які характеризують стан кожної з підсистем (соціальної, економічної, екологічної).

3. Обчислення індексу сталого розвитку: об'єднання індексів підсистем в один інтегральний індекс, який відображає загальний рівень сталого розвитку системи.

На глобальному рівні проводиться розрахунок та оцінка різних індексів у сфері сталого розвитку. Серед них: індекс інновацій (*Innovation Index*), індекс людського розвитку (*Human Development Index*), індекс сталості та економічного добробуту (*Index of Sustainable and Economic Welfare*), зведений індекс ефективності сталості (*Composite Sustainability Performance Index*), Індекс сталості міст (*Urban Sustainability Index*) та інші.

Найвідомішим прикладом інтегрального індексу сталого розвитку є Індекс Цілей сталого розвитку (Індекс ЦСР), запропонований ООН. Він дозволяє кількісно оцінювати досягнення 17 глобальних цілей сталого розвитку. Індекс

ЦСР є теоретичним інструментом, що використовується для аналізу прогресу сталого розвитку на рівні країн.

У Звітах ООН про сталий розвиток за 2022 рік представлено Індeksi ЦСР та інформаційні панелі для всіх держав-членів ООН, що забезпечує всебічний аналіз їхнього прогресу у досягненні Цілей сталого розвитку

Розглянемо деякі індикатори відповідно до складових моделі сталого економічного розвитку.

Перехід до сталої економіки вимагає обмеження використання природних ресурсів, зокрема невідновних, та зменшення екологічного навантаження на кожному етапі створення доданої вартості. Це дозволяє отримувати чистий прибуток усім учасникам економічної діяльності та сприяє підвищенню добробуту й якості життя населення.

Економічне зростання, що не підтримує або навіть унеможлиблює відновлення природних ресурсів, створює значну загрозу для суспільства. Воно підриває довгострокові перспективи розвитку та ставить під ризик стійкість майбутніх поколінь [45.].

«Індикатори економічної сталості (англ. *economic sustainability indicators*) – в широкому використанні це показники, що оцінюють рівень відповідності економічної політики принципам сталого розвитку»[58.].

З середини ХХ століття зросло усвідомлення необхідності адаптації традиційних макроекономічних показників, таких як ВВП і ВНП, щоб більш точно відображати рівень добробуту, враховуючи соціальний та екологічний контексти. Серед ключових індикаторів сталого розвитку виділяють:

– показник економічного добробуту (*MEW*) – відображає впливи економічної діяльності на довкілля, коригуючи ВНП.

– індекс сталого економічного добробуту (*ISEW*) – модифікує ВВП, включаючи екологічні витрати та аналізуючи державні видатки, наприклад на оборону.

– індикатор справжнього прогресу (*GPI*) – розвиває ідеї *ISEW*, акцентуючи на збереженні майбутнього добробуту при споживанні благ у поточному періоді.

– справжні заощадження (*GS*) – показують реальні національні заощадження з урахуванням виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля.

– екологічно скоригований ЧВП (*EDP*) – виключає з чистого внутрішнього продукту вартісну оцінку виснаження природних ресурсів та екологічного збитку.

– система еколого-економічного обліку (*SEEA*) – забезпечує узгодження національних економічних показників із даними про стан довкілля і природних ресурсів.

Система індикаторів КСР слугує інструментом для оцінки прогресу сталого розвитку на національному та міжнародному рівнях, забезпечуючи комплексний підхід до інтеграції економічних, соціальних та екологічних пріоритетів. У таблиці 1.4 представлено перелік економічних індикаторів, які є частиною загального набору індикаторів сталого розвитку, розробленого Комісією зі сталого розвитку ООН (англ. *United Nations Commission on Sustainable Development, CSD*). Ці індикатори відображають основні аспекти економічної сталості, спрямовані на гармонізацію економічного зростання із соціальним прогресом та збереженням довкілля.

У багатьох країнах світу застосовується методологія розрахунку економічних індикаторів сталого розвитку, розроблена міжнародними організаціями. Вона дає змогу оцінити рівень сталості економіки, враховуючи вплив на соціальну сферу, довкілля та використання ресурсів. [3.] (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4. – Ключові економічні індикатори за КСР [45.]

Тема / підтема	Ключові показники	Додаткові показники
1	2	3
Економічний розвиток		
<i>Макроекономічні показники</i>	ВВП на душу населення Частка інвестицій у ВВП	Валові заощадження Скориговані чисті заощадження (відсоток від валового національного доходу) Рівень інфляції
<i>Стабільність державних фінансів</i>	Співвідношення боргу та ВНД	
<i>Зайнятість</i>	Зайнятість населення Продуктивність праці та вартість одиниці робочої сили Частка жінок, зайнятих у несільськогосподарському секторі	Вразливість у зайнятості за статтю
<i>Інформаційні та комунікаційні технології</i>	Кількість користувачів Інтернету на 100 тис. осіб населення	Фіксовані телефони на 100 осіб населення Мобільні телефони на 100 осіб населення
<i>Дослідження та розвиток</i>		Валові внутрішні витрати на НДДКР у відсотках від ВВП
<i>Туризм</i>	Внесок туризму у ВВП	
Глобальне економічне партнерство		
<i>Торгівля</i>	Дефіцит поточного рахунку платіжного балансу у відсотках до ВВП	Частка імпорту з країн, що розвиваються, та найменш розвинених країн Середній тариф, накладений на експорт з країн, що розвиваються, та найменш розвинених країн
<i>Зовнішнє фінансування</i>	Обсяг офіційної допомоги з метою розвитку – наданий або отриманий у відсотках від ВНД	Чистий приплив та відтік прямих іноземних інвестицій як частка ВВП Грошові перекази як частка ВНД
Споживчі та виробничі моделі		
<i>Матеріальне споживання</i>	Матеріальна інтенсивність економіки	Споживання внутрішніх продуктів
<i>Споживання енергії</i>	Річне споживання енергії, всього і по основній категорії користувачів Інтенсивність використання енергії, загальна та за видами економічної діяльності	Частка відновлюваних джерел енергії у загальному обсязі споживання енергії
<i>Генерація та управління відходами</i>	Генерація небезпечних відходів Обробка та видалення відходів	Генерація відходів Управління радіоактивними відходами Модальний розподіл вантажного транспорту Енергетична інтенсивність транспорту

На практиці для оцінки циркулярності бізнесу застосовуються різноманітні індикатори та метрики, які розроблені на основі рекомендацій міжнародних організацій та провідних дослідницьких установ. Ці методики враховують ключові аспекти кругової економіки, такі як зниження споживання ресурсів, оптимізація використання матеріалів, повторне використання та переробка, а також мінімізація впливу на довкілля. Вони слугують інструментом для оцінки ефективності бізнес-моделей, визначення слабких місць та вдосконалення стратегій сталого розвитку [45] (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5. – Індикатори оцінки циркулярності бізнесу

Індикатор	Зміст/розрахунок індикатора	Організація-розробник
Circular material use rate (CMU) / <i>Частка циркулярно використаних матеріалів</i>	Відношення обсягу циркулярно використаних матеріалів до загальному використаних матеріалів (%)	Євростат
Circular inflow /Циркулярна притока	Визначає частку циркулярних матеріалів у загальному обсязі матеріалів, що купуються компанією (%)	World Business Council for Sustainable Development (WBCSD)
Circular inflow /Циркулярний вихід	Встановлює частку циркулярної продукції у загальному обсязі продукції, що випускається компанією (%)	World Business Council for Sustainable Development (WBCSD)
Material circularity indicator / <i>Індикатор циркулярності матеріалів</i>	Різниця між одиницею та добутком індексу лінійного потоку та функції корисності продукту	Ellen Macarthur Foundation
Circularity Metric for Products / <i>Метрики циркулярності продуктів</i>	Ґрунтуються на використанні методу оцінки життєвого циклу (англ. <i>Life Cycle Assessment, LCA</i>), покликані оцінювати вплив складових матеріалів або цілком продуктів на довкілля за усіма його стадіями життєвий циклу – від видобуття цього матеріалу до використання продукту та його остаточної утилізації	Дослідники М. Алілгіна, С. Гупта (Aliilgina M., Guptab S.)

Європейська агенція класифікує показники екологічної сталості за аналітичною схемою «Рушійні сили – Тиск – Стан – Вплив – Реагування» (*Drivers-Pressure-State-Impact-Response, DPSIR*). Ця модель забезпечує системний підхід до аналізу взаємозв'язків між діяльністю людини та довкіллям.

Ця аналітична схема використовується для формування комплексних екологічних стратегій, спрямованих на досягнення гармонійного співіснування між економічною діяльністю та природою

«Індикатори екологічної сталості (англ. *Environmental Sustainability Indicators, ESIs*) – показники або система показників, які характеризують стан окремих елементів навколишнього середовища (води, суші, атмосфери) та природних ресурсів, а також їх впливи на соціально-економічні параметри у контексті цілей сталого розвитку [58.]

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розробила системи індикаторів екологічної сталості (англ. *OECD Environmental Indicators*), які постійно вдосконалюються та доповнюються для забезпечення оцінки прогресу у досягненні цілей сталого розвитку. Ці індикатори також використовуються для аналітичної діяльності, спрямованої на інтеграцію екологічних аспектів у секторальну політику. Індикатори поділяються на вісім основних груп: стан повітря та клімату, водні ресурси, управління відходами, використання природних ресурсів, ліси, біорізноманіття, політичні інструменти та зелене зростання [7] (таблиця 1.6)

Таблиця 1.6 – Система індикаторів екологічної сталості за ОЕСР [45]

Група	Індикатори екологічної сталості
1	2
1 Повітря та клімат	
<i>Забруднення повітря</i>	Викиди парникових газів за видами та джерелами Викиди забруднювачів повітря за видами та джерелами Розрахунок викидів в атмосферу по країнам Викиди двоокису вуглецю, що враховуються в міжнародній торгівлі
<i>Якість повітря та здоров'я</i>	Концентрація дрібних твердих частинок (PM2.5) у повітрі по країнам, макрорегіонам та регіонам Концентрація дрібних твердих частинок (PM2.5) у повітрі великих міст Залежність смертності та добробуту від впливу забруднення повітря
2 Вода	
<i>Водні ресурси</i>	Генерування та скидання стічних вод Якість озер та рік Ресурси прісної води Забір води з прісноводних джерел (млн м ³) Очищення стічних вод (%) Потужність очисних споруд Видалення осаду стічних вод (в сухій речовині)

Продовження таблиці 1.6

1	2
3 Відходи	
<i>Поводження відходами</i>	3 Утворення відходів за секторами Муніципальні відходи – генерація та утилізація Харчові відходи по видам і секторам
4 Ресурси	
Ресурси	Матеріальні ресурси, що походять з природних джерел Стан та зміни за цілями землекористування
5 Ліс	
Ліс	Показники виснаження і зростання лісових ресурсів в натуральному вираженні (тис. м ³)
6 Біорізноманіття	
Біорізноманіття	Заповідні території Загроза видів
7 Політичні інструменти	
<i>Інновації в технологіях</i>	Технологічний розвиток Міжнародне співробітництво Дифузія технологій Зведені показники Інша патентна статистика
<i>Вклад природного капіталу</i>	Екологічно скоригована багатофункціональна продуктивність
<i>Екологічна політика</i>	Екологічно пов'язані податкові надходження Індекс напруженості екологічної політики Інвентаризація заходів щодо підтримки викопного палива по видам ресурсів і заходам у різних країнах
<i>Екологічні видатки та доходи</i>	Витрати та доходи від захисту навколишнього середовища – по видам впливу, галузям, принципам фінансування у різних країнах
<i>Екологічні показники сільського господарства</i>	Низка агробіологічних показників, що розроблені сумісно з Євростатом та ФАО
8 Зелений розвиток	
<i>Зелене зростання</i>	Зведені показники зеленого зростання Екологічна та ресурсна продуктивність База природних активів Екологічні аспекти якості життя Економічні можливості та політичні відповіді

Отже, у сучасній практиці виділяють два основні підходи до оцінки сталого розвитку. Перший підхід полягає у формуванні розгорнутої системи показників, кожен з яких забезпечує оцінку прогресу у вирішенні конкретних завдань у рамках цілей сталого розвитку. Другий підхід базується на використанні інтегральних індексів, які поєднують стандартизовані показники для оцінки стану різних сфер розвитку відповідно до встановлених методик.

1.3. Особливості ринку продовольчих товарів в країнах ЄС

Одним із найбільш важливих векторів співробітництва України та ЄС є сільське господарство: сталий розвиток сільськогосподарської галузі, забезпечення громадян високоякісною продукцією, впровадження інновацій та підвищення продуктивності аграрного сектору є важливою метою розвитку сільського господарства як для України, так і для ЄС.

Зауважимо, що аграрна політика – це сукупність заходів, які держава вживає для регулювання сільського господарства. Вона має безпосередній вплив на продовольчий ринок, формуючи його структуру, динаміку і доступність продуктів харчування для споживачів.

Світовий ринок продовольчих товарів є ключовою складовою глобальної економіки, яка забезпечує постачання харчових продуктів у різні країни. До його складу входять зернові, молочна продукція, м'ясо, овочі та фрукти. Процеси глобалізації активно впливають на цей ринок, сприяючи його інтеграції, диверсифікації та зростанню обсягів торгівлі.

Ринок продовольчих товарів у країнах Європейського Союзу має низку особливостей, які формуються під впливом економічної інтеграції, політики ЄС та регіональних характеристик. Основні риси включають наступне:

1. Розвинена нормативно-правова база:

- стандарти якості та безпеки харчових продуктів визначаються єдиними регуляціями ЄС (зокрема, Регламентами ЄС щодо безпечності харчових продуктів).
- жорсткий контроль за дотриманням стандартів на всіх етапах: від виробництва до реалізації.

2. Підтримка через Спільну аграрну політику (САР):

- прями субсидії фермерам, що стимулюють виробництво екологічно чистої та органічної продукції.

- фінансова підтримка депресивних регіонів для розвитку сільських територій.
- інвестиції в інновації, зокрема у сферу органічного землеробства та технології збереження довкілля.

3. Значна частка органічного землеробства. ЄС є світовим лідером у розвитку органічного ринку. Споживачі надають перевагу екологічно чистій продукції, що стимулює виробників переходити на органічні методи господарювання.

4. Інтеграція внутрішнього ринку:

- зона вільної торгівлі між країнами ЄС забезпечує відсутність митних бар'єрів, що спрощує обіг продовольчих товарів.
- гарантована рівність умов конкуренції для всіх виробників у межах ЄС.

5. Урбанізація та зміни у споживчих вподобаннях:

- зростає попит на зручні у використанні продукти, готові до споживання страви, а також на продукти з маркуванням «екологічно чисто» чи «місцевого виробництва».
- поширення мереж супермаркетів та електронної комерції сприяє змінам у форматах продажу продовольчих товарів.

6. Орієнтація на експорт

- Країни ЄС є одними з найбільших експортерів продовольства у світі. Значну частку експорту складають зернові, вино, молочна продукція та м'ясо.
- Стратегії підтримки експорту орієнтовані на забезпечення конкурентоспроможності продукції на світових ринках.

7. Залежність від імпорту певних товарів. Попри значний експорт, ЄС імпортує тропічні продукти, каву, какао, рибу та морепродукти, які не можуть бути вироблені в регіоні.

8. Стійкість та екологічність. Велика увага приділяється питанням сталого розвитку, включаючи зменшення харчових відходів, скорочення викидів

вуглецю у ланцюжках постачання та впровадження циркулярної економіки в агропродовольчому секторі.

Ці особливості роблять ринок продовольчих товарів у країнах ЄС зразком для формування ефективної, екологічно орієнтованої та конкурентоспроможної системи, яка забезпечує продовольчу безпеку для регіону та сприяє сталому розвитку.

Ринок продовольчих товарів є логічним продовженням аграрного сектору, який забезпечує сировинну базу. Аграрний ринок є основою формування ринку продовольчих товарів, адже саме сільське господарство забезпечує більшість сировини для виробництва харчових продуктів. Унікальність аграрного ринку полягає в його низькій ціновій еластичності, що впливає на гнучкість попиту та пропозиції. Тісний взаємозв'язок між аграрним ринком і ринком продовольства визначає стійкість системи продовольчого забезпечення.

Наразі Спільна аграрна політика є одним із основним напрямків спільної політики Європейського Союзу, що реалізовується у сільському господарстві. У наукових колах існує низка визначень поняття Спільної аграрної політики ЄС: Л. Чередниченко зазначає, що «Спільна аграрна політика ЄС є доволі складним механізмом, який охоплював (охоплює) сотні регулювань на усіх ділянках сільськогосподарського виробництва, переробки та реалізації продукції» [60]. В. Чижиков та О. Вінська визначають «Спільну політику Європейського Союзу як єдину для усіх країн, що входять до складу організації, систему наднаціоналізованих заходів в аграрному секторі, яка спрямована на створення необхідних умов для формування та розвитку багатofункціонального, стійкого та конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва у межах Європейського Союзу» [62].

За дослідженням О.Г. Коритного «Спільна аграрна політика Європейського Союзу є сукупністю механізмів – субсидувань, дотацій, гарантувань кредитів державою тощо – які запроваджуються з метою розвитку аграрної сфери у межах ЄС» [31].

Таким чином, спільна аграрна політика ЄС - це комплекс заходів, спрямованих на регулювання сільського господарства в масштабах Європейського Союзу. Вона слугує для досягнення таких цілей, як забезпечення продовольчої безпеки, підтримка фермерів, захист довкілля та розвиток сільських територій. Ця політика є динамічною системою, яка адаптується до змін внутрішніх та зовнішніх умов.

Спільна аграрна політика ЄС має складну структуру, що складається з кількох взаємопов'язаних складових. Серед них можна виділити [53]:

1) Ринкова політика. Вона спрямована на створення єдиного аграрного ринку, забезпечення стабільності цін та доходу виробників, стимулювання конкурентоспроможності, забезпечує справедливі умови конкуренції для фермерів, стабільні ціни на сільськогосподарську продукцію та доступність якісних продуктів для споживачів, що забезпечує гнучкий механізм регулювання ринку сільськогосподарської продукції, що дозволяє швидко реагувати на зміни попиту та пропозиції.

2) Структурна політика. Вона фокусується на модернізації сільського господарства, розвитку інфраструктури, підвищенню його продуктивності та конкурентоспроможності на світовому ринку, сприяє інноваціям та впровадженню нових технологій у сільському господарстві, що підвищує його ефективність та стійкість до кліматичних змін та покращенні якості життя в сільських районах.

3) Політика розвитку сільських регіонів. Вона спрямована на зменшення розриву між містом та селом, підтримку мультифункціональності сільського господарства та збереження природних ресурсів, сприяє збалансованому розвитку сільських територій, збереженню культурної спадщини та покращенню якості життя сільського населення, диверсифікації сільської економіки та створенню нових робочих місць у сільських районах.

Спільна аграрна політика ЄС спрямована на гармонізацію аграрних ринків країн-членів, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та

забезпечення сталого розвитку сільських територій. При цьому, враховуючи різноманітність економічних умов та аграрних структур держав-членів (від рівня економічного розвитку до структури експорту), Спільна аграрна політика розробляється таким чином, щоб враховувати інтереси всіх учасників єдиного ринку. Реалізація політики здійснюється під керівництвом Ради та Комісії Європейського Союзу [53].

Спільна аграрна політика ЄС є одним з найбільш фінансово ємних напрямків бюджету Союзу. Фінансування політики здійснюється за рахунок коштів Європейського Союзу, які виділяються на встановлений бюджетний період. Значну частину цих коштів спрямовує Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських районів (ЄСФРСР), який фінансує широкий спектр заходів, спрямованих на модернізацію сільського господарства, розвиток сільських територій та підтримку фермерів [31].

Спільна аграрна політика ЄС базується на двох основних «стовпах», кожен з яких виконує свою специфічну функцію, «які являють собою сукупність інструментів, шляхом використання яких здійснюється реалізація даного напрямку політики ЄС». [53] Виділяють два «стовпи»:

«Перший стовп» зосереджений на функціонуванні спільного аграрного ринку. Він передбачає створення єдиних правил для торгівлі сільськогосподарською продукцією, підтримку стабільних цін, а також пряму фінансову допомогу фермерам за умови дотримання ними певних стандартів, зокрема екологічних.

«Другий стовп» спрямований на розвиток сільських територій. Він фінансує проекти, пов'язані зі збереженням природних ресурсів, розвитком інфраструктури, підтримкою місцевих громад та диверсифікацією сільської економіки

Два «стовпи» Спільної аграрної політики ЄС взаємопов'язані та доповнюють один одного. Перший стовп забезпечує стабільність аграрного ринку та доходи фермерів, що є основою для розвитку сільських територій.

Другий стовп сприяє підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства та покращенню якості життя в сільських районах, що, в свою чергу, сприяє стабільності аграрного ринку. Разом ці два стовпи формують комплексний підхід до розвитку сільського господарства та сільських територій в ЄС.

Розподіл фінансування між стовпами Спільної аграрної політики ЄС є динамічним процесом, який відображає зміни в пріоритетах ЄС та потребах держав-членів. Розподіл коштів є предметом переговорів між державами-членами під час розробки багаторічних фінансових рамок ЄС. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до збільшення частки коштів, що спрямовуються на другий стовп. Збільшення частки другого стовпу свідчить про зростання розуміння важливості розвитку сільських територій та збереження довкілля.

Згідно з дослідженнями Варшавської Н.Г. [12] можна виокремити кілька ключових аспектів, які характеризують цю політику:

- пряма підтримка виробників сільськогосподарської продукції;
- заліснення та консервація земель сільськогосподарського призначення, а також збереження унікальних сільських ландшафтів і довкілля;
- фінансова підтримка регіонів з найменш вигідними умовами для розвитку сільського господарства через недостатні природні ресурси;
- цільові субсидії для депресивних зон;
- запровадження програм підтримки сільського розвитку.

Структура САП в ЄС представлена на рисунку 1.2.

Спільна аграрна політика (САП) регулює аграрний ринок, впливаючи на пропозицію продовольчих товарів. Особливості аграрного ринку, такі як низька цінова еластичність та обмежена гнучкість попиту і пропозиції, визначають стабільність продовольчого забезпечення.

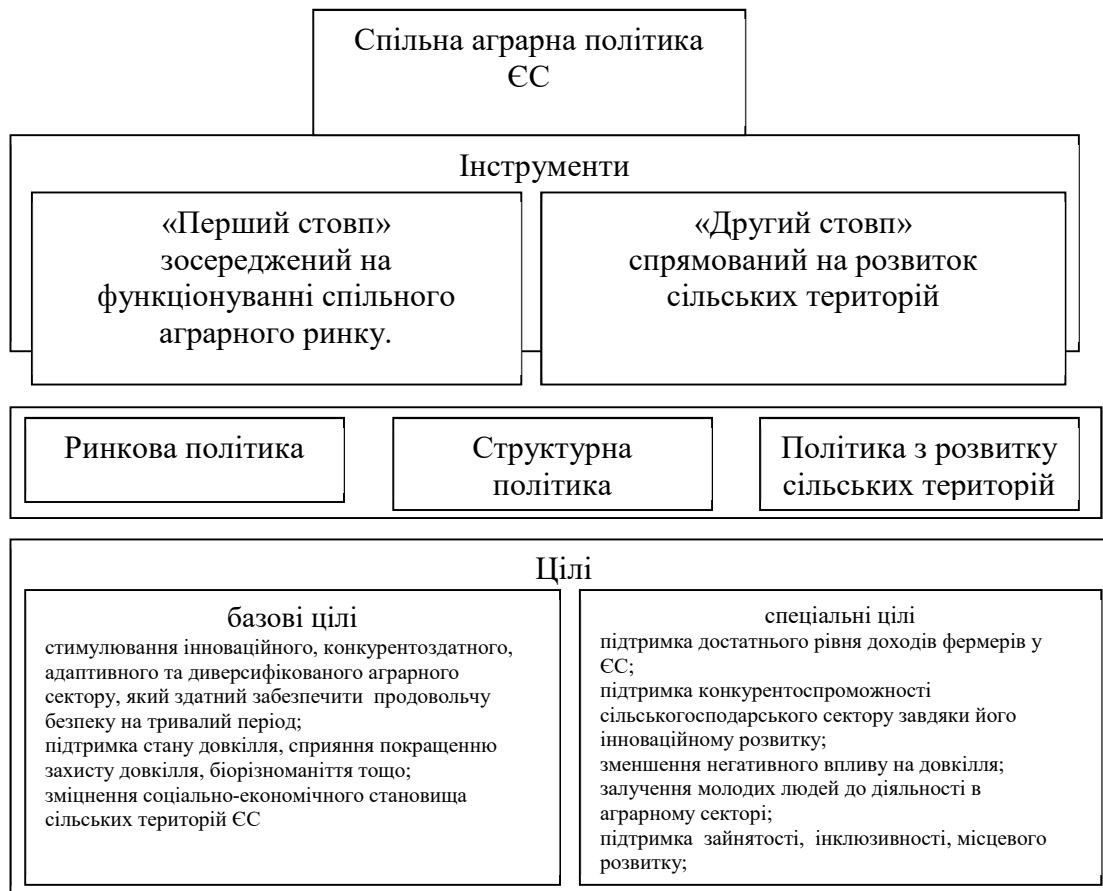

Рисунок 1.2. – Елементи структура Спільної аграрної політики в ЄС

Співпраця між Україною та Європейським Союзом у аграрному секторі продовжує активно розвиватися, проте в умовах війни вона стикається з серйозними викликами, зокрема через негативні зовнішні фактори. Це ускладнює прямий вплив політики ЄС на процеси європейської інтеграції України, що негативно позначається на сучасному розвитку українського аграрного сектору [28].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У межах дослідження було розглянуто ключові аспекти сталого розвитку як фундаментального підходу до вирішення сучасних глобальних викликів та формування сталого майбутнього. Особливу увагу приділено економічним, соціальним та екологічним компонентам, які інтегрують принципи сталого розвитку у різні сфери діяльності. Дослідження також висвітлює роль Спільної аграрної політики ЄС як прикладу успішного впровадження принципів сталого розвитку на практиці. Висновки, отримані за результатами дослідження наступні.

1. Встановлено, що концепція сталого розвитку є основоположним підходом до вирішення глобальних викликів, спрямованим на збалансування економічного зростання, соціальної справедливості та збереження довкілля. Вона ґрунтується на принципах відповідальності перед майбутніми поколіннями, екологічної сталості та рівного доступу до ресурсів.

2. Економічний аспект сталого розвитку передбачає впровадження нових моделей виробництва і споживання, таких як зелена та циркулярна економіка, що знижують використання природних ресурсів, мінімізують відходи та сприяють розвитку інновацій.

3. Досліджено інтегральні індекси та системи індикаторів, які забезпечують оцінку прогресу сталого розвитку. Вони охоплюють екологічні, економічні, соціальні й інституційні аспекти, сприяючи моніторингу та ефективному управлінню.

4. Встановлено, що ринок продовольчих товарів ЄС демонструє високий рівень інтеграції сталого розвитку через: нормативно-правову базу, що регулює стандарти якості; активне просування екологічно чистої продукції; забезпечення конкурентоспроможності продукції на міжнародних ринках.

5. Досліджено особливості спільної аграрної політики ЄС, яка є прикладом успішного впровадження принципів сталого розвитку в аграрному секторі. Вона спрямована на забезпечення продовольчої безпеки, підтримку фермерів, захист довкілля та сталий розвиток сільських територій. Основні елементи політики включають: пряму підтримку фермерів за екологічно чисті методи господарювання; стимулювання інновацій у сфері аграрних технологій та органічного землеробства; зменшення розриву між містом та селом через підтримку розвитку сільських регіонів.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз розвитку ринку продовольчих товарів України

Сільське господарство та виробництво продуктів харчування відіграють важливу роль у підтримці населення та економічного розвитку сучасного світу. Україна, завдяки своєму розвиненому аграрному сектору та значним виробничим можливостям, є вагомим гравцем на світових ринках і забезпечує стабільність внутрішнього споживання. Водночас, війна, розпочата російською федерацією, спричинила глибокі проблеми для аграрної галузі. Пошкодження інфраструктури, порушення логістики та руйнування підприємств поставили під загрозу продовольчу безпеку країни та призвели до зниження обсягів виробництва харчової продукції.

Аналіз розподілу сільськогосподарських господарств за спеціалізацією та регіонами в Україні є важливим інструментом для оцінки динаміки розвитку галузі й її впливу на економіку. Кожен регіон має власні кліматичні, ґрунтові та економічні умови, які визначають пріоритетні напрями господарської діяльності. Наприклад, південні області зосереджені на вирощуванні зернових культур і соняшнику завдяки сприятливому клімату, тоді як західні регіони мають потужний потенціал для розвитку тваринництва та молочного господарства. Також варто враховувати рівень концентрації фермерських господарств і великих агрохолдингів, що впливають на ефективність виробництва (рис. 2.1).

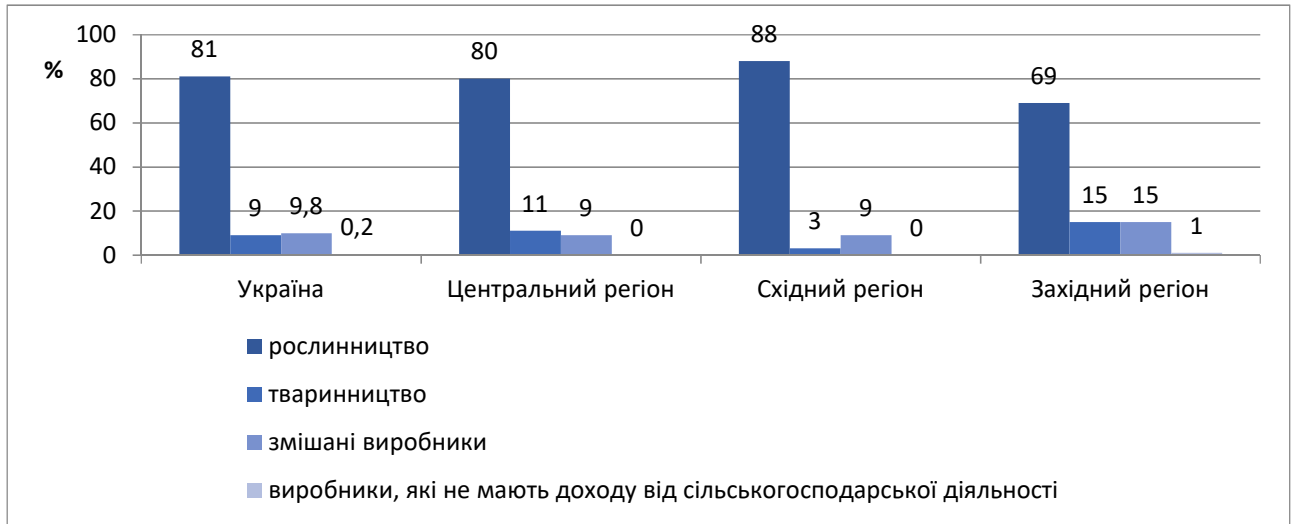

Рисунок 2.1. – Розподіл господарств за спеціалізацією та групами областей складено авторами на основі [57]

Сільське господарство та виробництво харчових продуктів значно впливають на економічний стан України, будучи стратегічно важливими галузями. Економічні чинники, як-от доступність фінансування, інновації у виробництві, регіональні особливості та інтеграція в міжнародні ринки, визначають стійкість аграрної системи. Аналіз цих аспектів має бути комплексним, охоплюючи макроекономічні фактори, зокрема вплив глобальних цін на сировину, інфраструктуру та підтримку експорту, а також мікроекономічні деталі, як-от рівень доходності господарств і оптимізація витрат (табл. 2.1).

Таблиця 2.1. - Економічні чинники розвитку сільського господарства та виробництва харчової продукції в Україні

Чинники	Характеристика
1	2
Вартість робочої сили	Дефіцит робочої сили у сільському господарстві, спричинений війною, став серйозним викликом для галузі. Понад 150 тисяч фермерів і працівників продовольчого сектору постраждали від воєнних дій або були змушені переміщувати свої виробництва. Це суттєво ускладнило ситуацію на ринку праці, призвівши до різкого зростання вартості праці через брак кадрів. Особливо критичною ця проблема стала для малих господарств, які спеціалізуються на сезонному вирощуванні продукції та залежать від доступності робочих рук у пікові періоди.

Продовження таблиці 2.1

1	2
Доступність кредитів	Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві відіграє важливу роль у покращенні доступу фермерів до кредитування. Основний акцент зроблено на підтримці господарств площею до 500 га, що отримують гарантії на частину позик для інвестицій у розвиток виробництва та покриття оперативних витрат. Завдяки фонду стає можливим розвиток таких напрямків, як садівництво та тваринництво, які раніше стикалися з фінансовими обмеженнями. Цей механізм не лише підкріплює загальну політику підтримки аграрної галузі, але й підвищує ефективність програм, спрямованих на стале зростання українського сільського господарства.
Фінансова стабільність	Стійкість аграрного сектору України багато в чому залежить від його здатності адаптуватися до викликів воєнного часу та забезпечувати фінансові ресурси для подальшого розвитку. Наслідки бойових дій, як-от руйнування інфраструктури, зниження врожайності та забруднення довкілля, призвели до суттєвого зростання витрат і цін на продовольство. У таких умовах підтримання фінансової стабільності вимагає впровадження комплексних заходів, включаючи пільги в оподаткуванні, доступне кредитування, міжнародну фінансову допомогу, а також відновлення логістичних ланцюгів, дипломатичні ініціативи та забезпечення умов для роботи аграріїв у безпечних регіонах.
Податкова політика	Податкова політика України у сфері сільського господарства та виробництва харчових продуктів спрямована на підтримку фермерів у складних умовах. Одним із ключових елементів є звільнення членів фермерських господарств і фізичних осіб-підприємців (ФОПів) від сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) залежно від обраної системи оподаткування. Важливі пільги також закріплено в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України», який передбачає звільнення від податку на нерухоме майно за пошкоджене або знищене майно, включаючи землі, що перебувають у зоні бойових дій, тимчасово окупованих територіях, у консервації або забруднені. Ці заходи спрямовані на зменшення фінансового навантаження на аграріїв і створення умов для стабільної роботи галузі.

Складено на основі [9; 13; 21; 48]

Вплив екологічних чинників на сільське господарство та харчову промисловість є багатограним, зокрема у контексті воєнних дій. Забруднення ґрунтів і водойм, спричинене діями російських військ, стало однією з ключових екологічних проблем України. За оцінками Міністерства довкілля та природних ресурсів, загальні збитки довкіллю становлять 2108 млрд грн, з яких 1078,7 млрд грн припадає на забруднення повітря, 984,4 млрд грн — на руйнування ґрунтів і земель, а 60,7 млрд грн — на пошкодження водних ресурсів. Ці екологічні втрати

мають довгострокові наслідки для сільськогосподарської продуктивності, створюючи додаткові перешкоди для відновлення та розвитку галузі. [35].

Наслідки російської агресії значно вплинули на екологічну безпеку України, створивши низку критичних викликів. Забруднення ґрунтів токсичними речовинами призвело до суттєвого зниження їх родючості, а водойми зазнали серйозних збитків, що ставить під загрозу аквакультуру та екосистеми. Обстріли Запорізької АЕС стали джерелом потенційної радіаційної небезпеки з глобальними наслідками для Східної Європи та інших регіонів.

Ці екологічні чинники впливають і на безпеку харчових продуктів. Забруднення ґрунтів пестицидами та іншими речовинами може передаватися через рослини до харчового ланцюга, створюючи загрозу для здоров'я людей. У відповідь на екологічні виклики, фермери України дедалі більше орієнтуються на екологічно безпечні практики. Як повідомляє Міністерство аграрної політики, у 2023 році очікується скорочення використання пестицидів і добрив на 55%, що є важливим кроком до зменшення впливу на довкілля та розвитку сталого сільського господарства. [50].

Зміна клімату значно впливає на сільське господарство, зокрема на умови вирощування рослин і розведення тварин. У 2023 році середньомісячна температура підвищилася на 1,5°C порівняно з попередніми роками, що є прямим наслідком глобального потепління. Зростання частоти екстремальних погодних явищ, як-от посухи та сильні зливи, створює нові виклики для аграріїв. Зміна кліматичних умов змушує фермерів адаптуватися, що передбачає збільшення витрат на такі заходи, як іригація, впровадження стійких сортів рослин та модернізація технологій. Ці адаптивні дії, хоча і необхідні, призводять до підвищення виробничих витрат, що впливатиме на економіку галузі в довгостроковій перспективі.

Тема впливу кліматичних змін на аграрну сферу стане центральною на виставці Agritechnica-2023, де обговорюватимуться шляхи адаптації сільського господарства до нових викликів [15].

Інноваційні технології є ключовим чинником у розвитку сільського господарства та виробництва в сучасній економіці України. Сьогодні економічні пріоритети країни спрямовані на підтримку високотехнологічних і конкурентоспроможних підприємств, які стануть основою інноваційного розвитку та модернізації економічних секторів. Цей процес охоплює не лише застосування новітніх технологій і методів виробництва, але й формування інноваційного мислення серед аграріїв та підприємців у сільській місцевості. Інноваційні підходи в аграрному секторі сприяють оптимізації виробничих процесів, покращенню якості продукції, зниженню витрат і ризиків, а також забезпечують гнучкість у реагуванні на виклики ринку та кліматичні зміни. [18].

Інновації у сільському господарстві посідають важливе місце в забезпеченні конкурентоспроможності та сталого розвитку економіки України. Завдяки впровадженню передових технологій фермери перетворюють аграрний сектор на високоефективну та екологічно чисту галузь. Використання таких рішень, як штучний інтелект, машинне навчання та точне землеробство, докорінно змінює підходи до ведення сільського господарства, роблячи його стійким, інноваційним і здатним відповідати на сучасні виклики. [10].

Аграрії по всьому світу, включно з українськими підприємствами, активно впроваджують інноваційні технології. Зокрема, компанія **Agroxy** спеціалізується на точному землеробстві, допомагаючи оптимізувати вибір насіння та добрив для підвищення врожайності. Інша українська компанія, **Agrieye**, розробляє рішення на основі штучного інтелекту для дистанційного зондування, спрямовані на адаптацію сільського господарства до кліматичних умов і забезпечення його сталого розвитку. [33]. Компанія **Sasagro** пропонує інноваційні програмні рішення, які дозволяють ефективно спостерігати, контролювати та планувати діяльність аграрного підприємства. Завдяки використанню передових технологій, такі рішення допомагають оптимізувати управління ресурсами, підвищувати ефективність виробничих процесів і сприяти сталому розвитку аграрного сектору. [63].

Сучасне сільське господарство, орієнтоване на інновації, здатне забезпечувати не лише високу продуктивність, але й створення екологічно чистого та стійкого виробництва, що відповідає викликам глобального ринку.

Ідентифікація основних чинників впливу на продуктивність і сталий розвиток сільського господарства є критично важливою. Серед них виділяються ефективне використання ресурсів, інтеграція сучасних технологій, підтримка наукових досліджень і сприяння інноваціям. Важливими є також умови для аграріїв: доступ до фінансування, ринків збуту і сучасної інфраструктури. Роль уряду полягає у створенні сприятливого регуляторного середовища, включаючи податкову політику та підтримку галузі.

Досягнення сталого виробництва харчових продуктів можливе лише за умови системного підходу, який об'єднає зусилля всіх зацікавлених сторін. Це дозволить не лише стимулювати економічне зростання, але й зберегти природні ресурси та підвищити якість життя суспільства.

Рослинництво в Україні є провідною галуззю, яка забезпечує не лише продовольчу безпеку держави, але й відіграє важливу роль у глобальній економіці, завдяки значному експорту зернових та олійних культур [59]. Українські аграрії щороку підтверджують важливість країни як ключового учасника міжнародного аграрного ринку.

Останні десятиліття позначені істотними змінами у виробництві продукції рослинництва, спричиненими економічними, кліматичними та технологічними чинниками. Це вимагає ретельного аналізу поточних тенденцій і прогнозування перспектив розвитку сектора. Незважаючи на значний потенціал, українське рослинництво стикається з викликами, які впливають на його ефективність і конкурентоспроможність.

Показник посівної площі сільськогосподарських культур є важливим індикатором для оцінки масштабів виробництва, прогнозування врожаїв і визначення стратегій розвитку. Щорічна динаміка цього показника демонструє здатність аграрного сектору адаптуватися до змін ринкових умов, кліматичних

впливів і технологічних інновацій, забезпечуючи стабільність і розвиток галузі (рисунок 2.2).

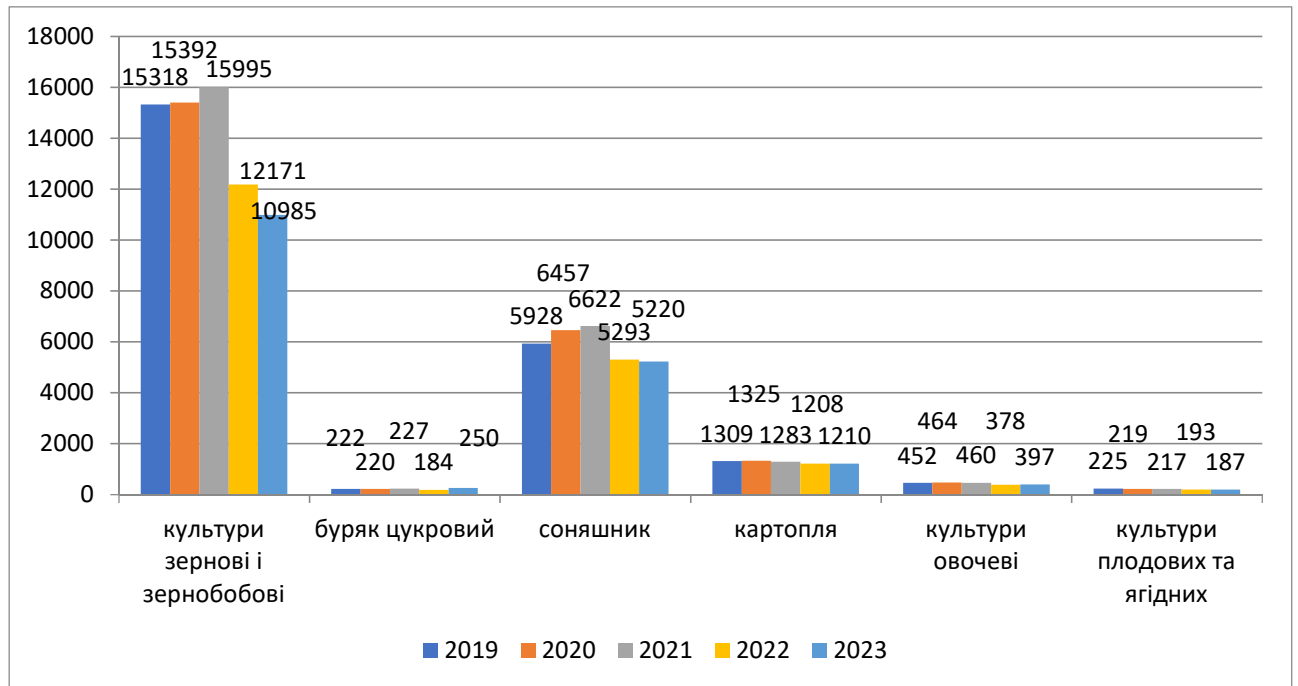

Рисунок 2.2. - Посівна площа сільськогосподарських культур, тис. га за 2019-2024 роки Джерело: сформовано авторами на основі [44]

Останні роки характеризуються зниженням посівних площ під основними культурами, такими як зернові, зернобобові, соняшник і плодови. Особливо виражено ця тенденція проявилася після 2021 року, під впливом зовнішніх факторів (війна, економічна нестабільність) і внутрішніх змін в аграрній політиці.

У той же час площі під цукровим буряком і овочами залишалися нестабільними, але в 2023 році намітився тренд до їх часткового відновлення. Загальний обсяг валового збору сільськогосподарських культур визначається сукупністю кліматичних, технологічних і управлінських факторів. Серед них виділяються природна родючість ґрунтів, правильний вибір сортів, використання сучасних агротехнологій і засобів захисту рослин, а також доступність ресурсів, інвестицій та ефективне управління.

Економічна ситуація, державна підтримка, ціни на продукцію і доступ до ринків збуту також суттєво впливають на показники валового збору. У таблиці 2.2 подано основні статистичні дані щодо вирощування сільськогосподарських культур у 2021–2023 роках.

Таблиця 2.2. - Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні

Вид продукції	2021	2022	2023
Обсяг виробництва (валовий збір), тис. ц			
Пшениця	64269,6	38476,4	42161,5
Кукурудза	57254,1	35843,5	42703,1
Ячмінь	16947,0	8038,2	8348,2
Жито	779,6	276,6	252,4
Соняшник	33088,8	20787,9	27220,4
Соя	6296,1	5766,9	8720,1
Буряк цукровий	5170,8	5501,7	9126,6
Картопля	1303,0	1076,1	977,7
Культури плодові та ягідні	1609,3	1408,1	1533,1
Зібрана площа, тис. га			
Пшениця	1472,2	1070,7	969,9
Кукурудза	759,1	588,2	557,5
Ячмінь	442,9	263,8	223,4
Жито	21,4	8,4	7,6
Соняшник	1402,1	1095,1	1161,2
Соя	253,1	277,0	365,0
Буряк цукровий	9,4	9,5	15,3
Картопля	6,0	4,7	4,1
Культури плодові та ягідні	13,8	11,83	11,43

У 2021–2023 роках площі посівів більшості основних культур скоротилися, проте врожайність значної частини з них покращилася, особливо у 2023 році. Обсяги виробництва у 2022 році суттєво впали для пшениці, кукурудзи та ячменю, але у 2023 році вдалося частково відновити показники за рахунок підвищення врожайності.

Водночас такі культури, як соя, цукровий буряк і картопля, демонстрували стабільне зростання у виробництві протягом трьох років. Це зростання є свідченням успішного застосування інноваційних агротехнологій і адаптації до змінних умов.

Однак, виробництво зернових культур залишається збитковим, що підкреслює необхідність розвитку підтримки аграрного сектору, вдосконалення агротехнічних підходів і посилення державної допомоги для забезпечення економічної ефективності галузі.

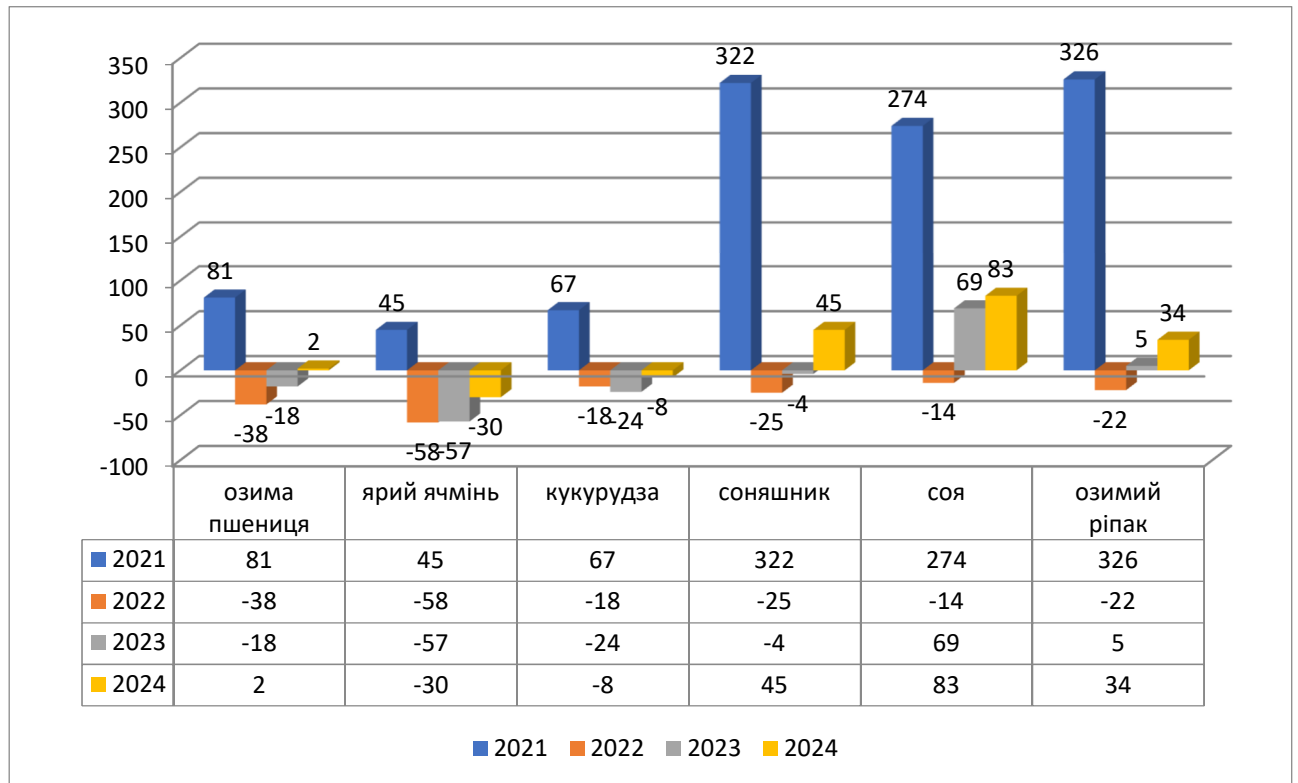

Рисунок 2.3. - Середній рівень прибутковості/збитковості вирощування основних видів зернових та олійних культур, USD/t

Сформовано авторами на основі [65]

Тваринництво в Україні є важливою складовою аграрного сектору, що забезпечує національну продовольчу безпеку. Основні компоненти українського тваринництва включають скотарство, свинарство, птахівництво та вівчарство. Різні регіони України спеціалізуються на виробництві різних видів продукції. Найбільші обсяги ВРХ спостерігаються в Полтавській, Черкаській та Вінницькій областях, основні виробники свинини розташовані в Донецькій та Київській областях, лідерами у виробництві птиці є Київська та Черкаська області, а вирощування овець і кіз переважає в Одеській та Херсонській областях. Однак,

за останні роки спостерігається негативна динаміка в розвитку цієї галузі, зокрема зменшення поголів'я тварин та продуктивності.

Дані таблиці (2.4.) свідчать про зниження виробництва основних видів продукції тваринництва: виробництво м'яса зменшилось з 2492,4 тис. т у 2019 році до 2239,5 тис. т у 2023 році, обсяги виробництва молока знизились з 9663,2 тис. т до 7430,4 т.; виробництво яєць також скоротилось з 16677,5 млн шт до 11379,4 млн шт., вовни зменшилось з 1734 т до 1187 т. [9].

Ці показники свідчать про загальний спад у галузі, що може бути пов'язано зі змінами в економічній ситуації, а також зі структурними проблемами в агросекторі.

Таблиця. 2.3. - Виробництво основних видів продукції тваринництва

Роки	Виробництво основних видів продукції тваринництва			
	м'ясо (у забійній масі), тис.т	молоко, тис.т	яйця, млн.шт	вовна, т
2019	2492,4	9663,2	16677,5	1734
2020	2477,5	9263,6	16167,2	1573
2021	2438,3	8713,9	14071,3	1497
2022	2206,7	7767,7	11921,8	1237
2023	2239,5	7430,4	11379,4	1187

Продуктивність праці у сільському господарстві демонструє коливання. Наприклад, у 2023 році продуктивність на одного зайнятого в сільському господарстві становила 2112 грн, що на 25,5% більше порівняно з попереднім роком (Таблиця 2.4).

Однак загалом спостерігається нестабільність через економічні труднощі та зміни в ринку праці

Таблиця 2.4. - Продуктивність праці на підприємствах сільського господарства

Роки	На 1 зайнятого у сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2021 року, тис.грн.			У % до попереднього року		
	сільськогосподарське виробництво	рослинництво	тваринництво	сільськогосподарське виробництво	рослинництво	тваринництво
2019	1787,5	1863,3	1453,1	106,9	105,9	111,5
2020	1650,7	1670,9	1558,8	92,3	89,7	107,3
2021	1967,2	2036,2	1618,3	119,2	121,9	103,8
2022 ²	1682,7	1667,9	1757,2	85,5	81,9	108,6
2023 ²	2112,0	2143,8	1955,6	125,5	128,5	111,3

Індекси сільськогосподарської продукції в Україні відображають зміни в обсягах виробництва за різними категоріями господарств, включаючи підприємства та домогосподарства населення. Дані наведені у постійних цінах 2021 року, що дозволяє провести коректний аналіз динаміки виробництва (Таблиця 2.5).

Таблиця 2.5. - Індекси сільськогосподарської продукції
(у постійних цінах 2021р.; % до попереднього року)

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				підприємства			господарства населення		
	продукція сільськогосподарства	з неї		продукція сільськогосподарства	з неї		продукція сільськогосподарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2019	101,4	101,7	100,1	102,6	102,4	103,7	99,0	100,1	96,6
2020	89,9	88,0	97,6	88,0	86,0	99,5	93,8	93,0	95,7
2021	116,4	122,3	95,1	122,2	127,3	97,8	105,1	110,8	92,3
2022 ²	74,7	71,8	88,2	72,1	69,0	92,0	80,5	79,2	83,9
2023 ²	111,1	113,9	100,4	116,4	118,8	105,0	100,2	102,4	94,8

У 2019 р. відзначено невелике зростання виробництва сільськогосподарської продукції на рівні 101,4%. Це свідчить про стабільну ситуацію в агросекторі, а у 2020 р. спостерігається суттєве падіння до 89,9%, що може бути пов'язано з негативними економічними наслідками пандемії COVID-

19 і зменшенням попиту на агропродукцію. Знову спостерігаємо у 2021 р. відновлення до зростання на рівні 116,4% завдяки підвищенню врожайності та покращенню умов для виробництва. Підприємства показали особливо високий індекс — 122,3%. Війна в Україні призвела до значного падіння індексу до 74,7% (на 2022р). Це відображає серйозні проблеми в аграрному секторі через зниження обсягів виробництва та руйнування інфраструктури. За 2023 рік спостерігаємо часткове відновлення до рівня 111,1%. Підприємства продемонстрували позитивну динаміку (113,9%), тоді як домогосподарства населення залишилися на рівні попереднього року (100,4%).

Отже, аналіз індексів сільськогосподарської продукції свідчить про значні коливання у виробництві в Україні за останні роки. Основними факторами впливу є економічні кризи, пандемія COVID-19 та війна. Важливою є тенденція до відновлення в аграрному секторі у 2023 році, що може свідчити про адаптацію виробників до нових умов та можливість повернення до стабільного розвитку.

2.2. Аналіз експорту та імпорту продовольчої продукції України в ЄС

З 1 січня 2016 року, коли набула чинності Поглиблена та всеохоплююча угода про вільну торгівлю (ПВЗВТ) між Україною та Європейським Союзом, обсяги двосторонньої торгівлі, зокрема агропродовольчою продукцією, значно зросли. Україна стала частиною найбільшого у світі ринку, який охоплює понад 500 мільйонів споживачів із високою купівельною спроможністю. Лібералізація торгівлі, яка включала скасування та зниження митних тарифів і встановлення квот на експорт, сприяла пожвавленню торговельних відносин. Це дало поштовх українським виробникам удосконалювати виробничі процеси та підвищувати якість продукції для посилення конкурентоспроможності. Зростає і кількість українських підприємств, що мають право експортувати свою продукцію до ЄС. Водночас обмеження на експорт сировинної продукції стимулювали розвиток виробництва товарів із доданою вартістю, що забезпечують більше доходів.

Такий зсув у бік продукції з високим ступенем переробки є важливим кроком у становленні інноваційної економіки України, посилює її позиції на світовій арені та сприяє зростанню добробуту населення. Після вторгнення Росії у 2022 році ЄС ухвалив рішення про лібералізацію торгівлі з Україною, тимчасово скасувавши імпорتنі мита та квоти на агропродукцію. Це рішення стало важливим фактором розвитку торговельних відносин у сфері аграрної продукції між Україною та ЄС.

З 2016 року, коли ПВЗВТ між Україною та ЄС набуло чинності, обсяги двосторонньої торгівлі агропродовольчою продукцією групи 1–24 УКТ ЗЕД значно збільшилися. Зокрема, валютні обсяги експорту з України до ЄС зросли з 4,7 млрд дол. США у 2014 році до 12,6 млрд дол. США у 2023 році, що становить приріст у 2,7 раза. Середньорічний приріст експорту склав 11,5% (рисунок 2.4).

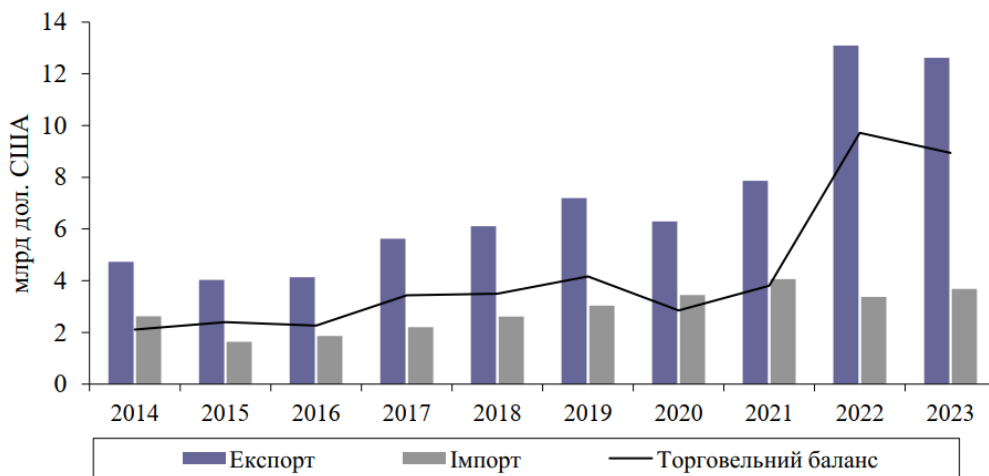

Рисунок 2.4. - Експорт та імпорт агропродовольчої продукції з країнами ЄС, 2014-2023 рр. Розраховано за даними [43]

Імпорт агропродукції з ЄС до України також зріс — з 2,6 млрд дол. США у 2014 році до 3,7 млрд дол. США у 2023 році, що відповідає зростанню на 42% із середньорічним приростом у 0,4%. Позитивне торговельне сальдо зберігалось протягом останніх десяти років, демонструючи поступове зростання. Однак у

2020 році пандемія COVID-19 тимчасово уповільнила зростання обсягів торгівлі між Україною та ЄС.

Протягом 2014–2021 років частка експорту агропродовольчої продукції з України до ЄС становила від 26,7% до 32,3% залежно від року (рис. 2.5).

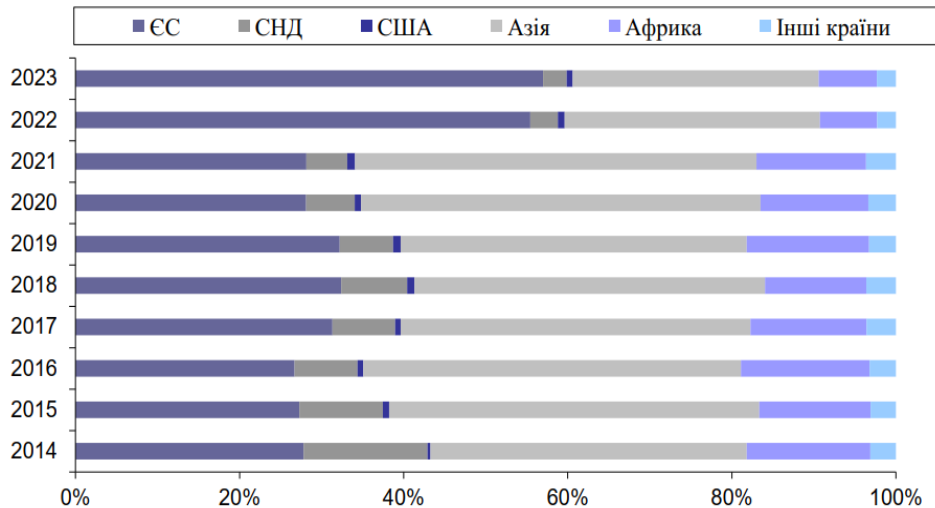

Рисунок 2.5. - Частка регіонів світу в експорті української агропродовольчої продукції, 2014-2023 рр. Розраховано за даними [43]

Після початку повномасштабного вторгнення Росії, через блокаду українських портів, ЄС став ключовим ринком збуту, тимчасово скасувавши всі ввізні мита та квоти для України. Частка експорту до ЄС у 2022 році досягла 55,4%, у 2023 році — 57%, а за 9 місяців 2024 року — 52,1%. До цього головними ринками збуту для української агропродовольчої продукції були країни Азії та Африки, які у 2022 році отримали 38,1% експорту, а у 2023 році — 37,1%. Нині Європейський Союз є основним стратегічним торговельним партнером України. Його частка в імпорті агропродовольчої продукції до України за період 2014–2023 років зростає з 41% до 51,6%.

Для подальшого аналізу товарної структури торгівлі агропродовольчою продукцією між Україною та ЄС у [29] пропонується виділити дві основні категорії:

1. Сировина — продукція, яка потребує переробки та зазвичай не використовується у первинному вигляді.

2. Готова продукція — агропродовольчі товари, що можуть споживатися людьми або тваринами без додаткової переробки.

У таблиці 2.6. розглянуто частку сировини в експорті до різних регіонів світу.

Таблиця 2.6. - Частка сировини в експорті агропродовольчої продукції з України, %

Регіон	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Країни ЄС	55,4	55,4	45,0	48,9	54,1	55,9	44,7	43,4	57,9	51,7
СНД	3,9	2,9	6,0	7,5	10,8	15,6	15,2	14,2	16,5	5,0
Америка	30,0	49,0	38,8	26,4	31,2	30,5	8,7	20,8	1,1	3,9
Азія	51,4	54,2	52,7	49,1	47,0	52,3	52,0	56,8	50,4	47,9
Африка	78,9	77,7	76,5	73,4	78,5	85,2	80,1	81,5	80,2	82,2
Інші країни	25,3	13,4	12,9	13,8	16,1	25,0	33,7	34,1	32,3	24,7
Всього	48,6	51,2	49,5	47,9	49,0	54,9	50,5	53,0	54,7	50,4

Розраховано за даними [43]

Згідно з даними таблиці, експорт агропродовольчої продукції з України має виражену сировинну спрямованість, оскільки близько половини експортованої продукції становить сировина. Відзначається стабільність цієї тенденції протягом останніх 10 років. Серед регіонів найбільша частка сировинного експорту припадає на країни Африки, де вона зростає з 78,9% у 2014 році до 82,2% у 2023 році. У країнах ЄС та Азії частка сировини в агроекспорті становить близько 50%.

Наукові джерела акцентують увагу на сировинній спрямованості українського аграрного експорту, основу якого складають зернові та олійні культури. Як зазначають дослідники Могильний О.М. і Козак М.І., така орієнтація аграрного сектору України має значні соціально-економічні наслідки для країни, включаючи залежність від світових цін на сировину та низьку додану вартість експорту. Подібні висновки робить і Непрядкіна Н.В. [39, 42].

У наукових дослідженнях часто вказується на необхідність трансформації структури експорту України, спрямованої на зменшення залежності від

сировинної моделі та перехід до виробництва продукції з високою доданою вартістю, сировинно орієнтована модель експорту закріпилася в Україні протягом десятиліть. Висока залежність від заздалегідь законтракованих врожаїв ускладнює можливості для розвитку переробної індустрії [14.].

Розвиток потужностей для переробки та відповідної інфраструктури потребує значних інвестицій і часу, яких складно знайти, особливо в умовах війни. У той же час, Україна, займаючи провідні позиції у світі за обсягами експорту кукурудзи, пшениці, соняшника, ячменю та ріпаку, робить суттєвий внесок у глобальну продовольчу безпеку. Основними споживачами української сировини є бідні країни Азії та Африки, для яких ці поставки є критично важливими.

Аналітики ФАО зазначають, що чисельність людей, які страждають від недоїдання, не скорочується, а досягнення другої Цілі Сталого Розвитку – «Подолання голоду» – до 2030 року видається малоімовірним [5.].

Дешевизна української сільськогосподарської сировини забезпечує стабільний попит на неї, особливо серед країн Африки. Прогнозується, що експорт до цього регіону продовжуватиме мати сировинний характер у найближчі п'ять років. Структура експорту до Азії також не зазнає значних змін у короткостроковій перспективі.

Торгівля з Європейським Союзом вирізняється відносно іншим підходом. ЄС з 2022 року відкрив свої ринки для української продукції, зокрема скасував ввізні мита й квоти, що дозволило врятувати експорт під час блокади морських портів. Однак ці заходи призвели до перенасичення ринку агропродовольчою продукцією, що ускладнило ситуацію для європейських фермерів. У квітні 2023 року аграрії з Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії та Болгарії виступили з протестами проти зниження цін і обмежених можливостей реалізації власного зерна. Результатом протестів стало запровадження обмежень на імпорт основної сировини з України, зокрема пшениці, кукурудзи, ріпаку та насіння соняшнику,

в перелічених країнах ЄС. Ці події підкреслюють складнощі інтеграції української сировини в європейські аграрні ринки. [24].

Європейський ринок агропродовольчої продукції, незважаючи на свої значні розміри, має обмеження у здатності поглинати великі обсяги сировинної продукції з України. Це підкреслює важливість зміщення акценту на експорт продукції з більшою доданою вартістю (Рисунок 2.6).

Рисунок 2.6. - Структура експорту основних не сировинних видів агропродовольчої продукції з України в Європейський Союз, 2023 р., %
Розраховано за даними [43].

Імпорт агропродовольчих товарів з Європейського Союзу в Україну демонструє чітку тенденцію до зниження частки сировини в загальній структурі. У 2019 році частка сировинної продукції складала 11%, у 2021 році — 7,3%, а в 2023 році знизилася до 1,9%. Основу сировинного імпорту становили насіння сільськогосподарських культур (кукурудза, пшениця, жито, соя, ріпак) та живі тварини (велика рогата худоба, свині, коні).

Експорт несировинної агропродовольчої продукції з України до ЄС у 2023 році переважно складався з олії всіх видів, частка якої перевищувала 50% з 2021

року. Інші позиції, такі як макуха, м'ясо птиці, варені та морожені плоди й горіхи, цукор, мед, займали значно менші частки.

Хоча обсяги експорту до ЄС за останні п'ять років суттєво зросли, асортимент продукції залишився майже незмінним. Проте в період 2019-2023 років були зафіксовані зміни у структурі харчових товарів. Спостерігалось збільшення частки: олії, м'яса птиці, варених плодів і горіхів, казеїну, цукру, етилового спирту, молока та вершків, фруктових соків. Водночас зменшилася частка: макухи (соняшnikової, соєвої та інших твердих залишків), хлібобулочних і кондитерських виробів, меду, шоколаду, дріжджів.

Таким чином, розвиток експорту до ЄС потребує не лише збільшення обсягів, а й розширення асортименту товарів із високою доданою вартістю, що відповідають європейським стандартам і користуються стабільним попитом.

Експорт продуктів харчування з доданою вартістю з України до Європейського Союзу стабільно зростає, що спостерігається за більшістю категорій товарів. Це стосується як ключових позицій, що займають провідне місце у структурі експорту (у вартісному вимірі), так і окремих видів продукції, експорт яких помітно збільшився протягом 2022-2023 років (табл. 2.7).

Розвиток експорту продукції з вищою доданою вартістю сприяє зміцненню економічної стійкості України. Такий підхід дозволяє поступово відходити від залежності від сировинного експорту, формуючи основу для переходу до продовольчої моделі економіки. Це, у свою чергу, відкриває нові можливості для підвищення конкурентоспроможності української продукції на міжнародних ринках, забезпечення стабільних доходів галузі та покращення рівня життя населення.

Європейський Союз як стратегічний партнер відіграє ключову роль у цій трансформації. Подальше розширення присутності на європейському ринку потребує модернізації виробничих процесів, впровадження передових технологій та дотримання високих стандартів якості, що відповідають вимогам європейського споживача.

Таблиця 2.7 - Експорт окремих видів продукції з України до Європейського Союзу, тис. тонн

Продукція	2019	2020	2021	2022	2023	2023 до (у %, разів)	
						2021	2019
Олія соняшникова та її фракції	1823,0	1964,9	1517,7	2042,9	2980,1	196,4	163,5
Інші види олій	216,6	230,0	310,1	271,7	466,9	150,6	215,6
Макуха та інші тверді відходи	2121,1	1840,9	1338,0	1698,3	2636,1	197,0	124,3
Цукор	31,4	24,0	7,4	178,6	504,6	в 68,2 р.	в 16,1 р.
М'ясо птиці та харчові субпродукти	113,8	76,9	84,6	137,8	172,9	204,4	151,9
Мед	47,6	66,1	50,7	42,8	51,7	102,0	108,6
Молоко та вершки	1,3	0,8	2,1	11,3	13,4	в 6,2 р.	в 10,3 р.

Розраховано за даними [43].

Товарна структура імпорту агропродовольчої продукції з Європейського Союзу в Україну переважно складається з продуктів для годівлі тварин, напоїв, тютюну, молочних виробів, кави, шоколаду, хлібобулочних виробів, риби та інших харчових продуктів (табл. 2.8), тобто продукції з доданою вартістю. Слід зазначити, що асортимент імпортованих товарів за останні п'ять років залишався в основному стабільним, хоча частка окремих видів продукції зазнала певних змін.

Таблиця 2.8. - Харчові продукти з найвищою часткою в структурі імпорту агропродовольчих продукції з Європейського Союзу до України, %

Назва продукту	2019 р.	2021 р.	2023 р.
1	2	3	4
Продукти для годівлі тварин	5,7	6,6	9,0
Спирт та спиртові напої, суміші запашних речовин	6,8	5,5	5,5
Сири всіх видів	3,5	6,2	5,4

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4
Харчові продукти, не включені до інших угруповань	6,1	5,8	5,2
Шоколад та інші продукти з вмістом какао	4,6	5,1	4,3
Вина	3,3	4,0	4,0
Кава смажена та несмажена	2,6	2,6	3,3
Хлібобулочні та кондитерські вироби	2,5	2,8	3,2
Риба морожена	2,4	2,0	2,1
Пиво із солоду	1,3	1,3	1,6
Тютюн	6,0	7,6	1,0
Всього	44,8	49,5	44,6

Розраховано за даними [43]

Статус кандидата на свтуп до ЄС (у червні 2022 року) Україна відкрив нові можливості для країни, хоча для сільського господарства не було визначено окремих спеціальних вимог. Відповідно, основною умовою для адаптації сільськогосподарських та агропродовольчих виробників стало виконання вимог, визначених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Кількість українських підприємств, що отримали право експортувати свою продукцію до ЄС, продовжує зростати, а обсяги продукції з вищою доданою вартістю також збільшуються. Відкриття європейських кордонів у зв'язку з війною не призвело до скасування вимог щодо виробничих процесів, технічних регламентів, безпеки, маркування та інших технічних бар'єрів при виході на європейський ринок. Як свідчить аналіз, попит на українську продукцію з високою доданою вартістю в ЄС не зменшується, а навіть зростає. Водночас перенасичення сировинними товарами може мати негативні наслідки. Попит на агропродовольчі продукти з ЄС до України залишається стабільним. Така двостороння співпраця зміцнює конкурентоспроможність як України, так і Європейського Союзу на глобальному ринку продовольства [5.]

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У процесі дослідження було проведено детальний аналіз стану ринку продовольчих товарів в Україні, що дозволило виявити ключові тенденції та виклики для аграрного сектору. Проведений нами аналіз показав наступне.

1. Аналіз розподілу сільськогосподарських господарств показав, що південні регіони спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, тоді як західні області мають потенціал для розвитку тваринництва. Згідно з даними Державної служби статистики України, площа посівів під основними культурами у 2023 році скоротилася на 12% у порівнянні з 2021 роком.

2. Війна, розпочата Росією, суттєво вплинула на сільське господарство України, призвела до руйнування інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів і загрози продовольчій безпеці. За даними Міністерства аграрної політики, обсяги виробництва харчових продуктів у 2022 році знизилися на 30% порівняно з попереднім роком.

3. Встановлено, що забруднення ґрунтів і водойм через військові дії стало серйозною проблемою. За оцінками Міністерства довкілля, загальні збитки довкіллю становлять 2108 млрд грн, що негативно вплине на продуктивність сільського господарства в майбутньому. У 2023 році середньомісячна температура підвищилася на 1,5°C порівняно з попередніми роками. Це змушує фермерів адаптуватися до нових умов, що передбачає збільшення витрат на іригацію та впровадження стійких сортів рослин.

4. За даними аналізу, площі посівів більшості основних культур скоротилися у 2021–2023 роках, проте врожайність деяких з них покращилася у 2023 році завдяки інноваційним агротехнологіям. У тваринництві спостерігається негативна динаміка зменшення поголів'я тварин та продуктивності. У 2023 році продуктивність праці в сільському господарстві зросла на 25,5%, досягнувши 2112 грн на одного зайнятого

5. Україна залишається важливим гравцем на міжнародному аграрному ринку, зокрема в експорті зернових. У 2023 році експорт зерна становив близько 20 млн тонн, що на 15% менше, ніж у 2021 році. Водночас імпорт агропродовольчих товарів зріс на 10%, досягнувши 5,3 млрд доларів США, що свідчить про зростання залежності від закордонних поставок.

Таким чином, український аграрний сектор демонструє стійкість і адаптацію до нових умов навіть у складних обставинах кризи. Однак для подолання існуючих викликів необхідний комплексний підхід та підтримка інновацій для забезпечення економічної ефективності галузі. Впровадження новітніх технологій у сільському господарстві є критично важливим для підвищення конкурентоспроможності українських аграріїв. Використання штучного інтелекту та точного землеробства допомагає оптимізувати виробничі процеси.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

3.1. Розвиток аграрного сектору країни ЄС: досвід для України

Впровадження Європейської моделі сталого розвитку сільських територій в Україні може ґрунтуватися на досвіді інших європейських країн. Оскільки Україна обрала курс на євроінтеграцію, вивчення досвіду країн, які вже пройшли цей шлях, стає надзвичайно важливим. Зокрема, аналіз аграрної реформи в Болгарії, країни з подібним аграрним сектором, може бути корисним для України. Адаптація болгарського сільського господарства до стандартів ЄС є цінним досвідом, який допоможе країні ефективніше інтегруватися в європейський ринок та підвищити конкурентоспроможність своєї сільськогосподарської продукції.

Основні аспекти цього процесу включають законодавчу підтримку, фінансові механізми, інституційні ініціативи, екологічні практики та освітні програми.

Реалізація Спільної аграрної політики (САП) ЄС у Болгарії після 2007 року стала ключовим етапом у трансформації її сільського господарства. Підготовку до цього процесу розпочали ще з проектом «Програма 2000».

Одним з найбільших викликів стала зміна форм власності на землю. Паралельно відбувалася модернізація виробництва та його інтеграція в єдиний європейський ринок. Важливим кроком стало створення законодавчої бази, яка гармонізувала болгарське сільське господарство з європейськими стандартами. Наступний етап САП вніс значні зміни в систему підтримки фермерів. Субсидії стали більш залежними від екологічних практик, що стимулювало розвиток сталого сільського господарства. Цей підхід відомий як «озеленення» САП. Варто зазначити, що САП є одним з найбільших бюджетних пунктів ЄС. Значні

інвестиції в сільське господарство свідчать про стратегічну важливість цього сектору для Європи.

Досвід Болгарії у реформуванні аграрного сектору та адаптації до вимог Європейського Союзу є цінним для України з кількох причин. По-перше, обидві країни мають спільну спадщину минулого, що зумовило схожі структури та проблеми в сільському господарстві. По-друге, географічне розташування та кліматичні умови сприяють вирощуванню схожих культур.

Ключовим фактором успіху Болгарії стало фокусування на розвитку як виробництва сільськогосподарської продукції, так і її переробки. Завдяки інвестиціям у сучасні технології та екологічні практики, болгарські фермери змогли підвищити якість та конкурентоспроможність своєї продукції на європейському ринку. Важливу роль у цьому процесі відіграло реформування організаційно-економічної структури галузі.

Україна може багато чого взяти на озброєння з болгарського досвіду. Зокрема, це стосується: структурних реформ (зміни у власності на землю, створення агрохолдингів, кооперативів тощо); інновацій (впровадження нових технологій, сортів, методів вирощування); маркетингу (просування національної продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках); державної підтримки (створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства).

Процес адаптації аграрного сектору Болгарії до вимог Європейського Союзу був тісно пов'язаний з реалізацією програм PHARE та ISPA (Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF) та Європейський соціальний фонд (ESF)). Ці програми фінансували не лише безпосередньо сільськогосподарські проекти, а й сприяли створенню нових інститутів та механізмів управління в аграрному секторі.

Ключову роль у цьому процесі відіграло Міністерство землеробства Болгарії, яке координувало співпрацю з Європейським Союзом та здійснювало загальний нагляд за реформами. Спеціально створені дирекції відповідали за конкретні напрямки реформ. Тобто, в рамках Міністерства землеробства були

створені спеціалізовані дирекції, які відповідали за різні аспекти реформування аграрного сектору.

Рисунок 3.1. - Інститути та механізми управління в аграрному секторі Болгарії

Побудовано на основі [16]

Дирекція розвитку сільських територій фокусувалася на інвестиціях в інфраструктуру сільських районів, розвитку сільського туризму та підтримці місцевих ініціатив. Її діяльність була тісно пов'язана з Європейським фондом сільського господарства та розвитку сільських територій.

Дирекція земельної власності та комасації займалася питаннями реформи земельної власності, кадастру та землеустрою.

Дирекція сільського господарства та регіональної політики координувала реалізацію сільськогосподарської політики на регіональному рівні та співпрацювала з Європейським фондом регіонального розвитку.

Всі три дирекції отримали акредитацію Єврокомісії, діяльність цих структур була спрямована на гармонізацію аграрного законодавства Болгарії з законодавством ЄС та забезпечення ефективної реалізації Спільної сільськогосподарської політики.

Одним з важливих досягнень цього періоду стало створення ефективної системи підтримки сільського господарства, яка відповідала вимогам Спільної аграрної політики ЄС. Також було проведено роботу зі зміцнення інституційної спроможності аграрного сектору, розвитку сільської інфраструктури та покращення якості життя сільського населення.

У період 2000–2007 років Європейський Союз впроваджував Спільну аграрну політику, яка охоплювала фінансування та субсидії для підприємств за умовою дотримання стандартів Cross-compliance. Важливою складовою реформування аграрного сектору стала програма SAPARD (Special Accession Program for Agriculture and Rural Development – Спеціальна підготовча програма для сільського господарства та розвитку села), створена для допомоги країнам-кандидатам у досягненні стандартів ЄС. Основним завданням програми було сприяння фермерам і харчовим підприємствам у покращенні виробничих процесів, розвитку маркетингу та забезпеченні конкурентоспроможності на європейському ринку.

Ключовими напрямками інвестицій в рамках програми SAPARD були:

- модернізація виробництва - фінансування придбання сучасної сільськогосподарської техніки, впровадження нових технологій та систем управління.
- розвиток інфраструктури - будівництво і реконструкція доріг, зрошувальних систем, складів та інших об'єктів сільськогосподарської інфраструктури.
- підтримка малих і середніх фермерських господарств - надання консультаційних послуг, фінансування інвестиційних проектів та сприяння кооперації.

– захист довкілля - фінансування проектів, спрямованих на збереження природних ресурсів та впровадження екологічно чистих технологій.

Початковий бюджет SAPARD для Болгарії як країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (з 1998 р.) складав 944 млн євро, з яких 708, 2 млн – внески ЄС, а 235,8 млн євро – внески з бюджету країни; за згодою Європейської Комісії болгарському уряду вдалося збільшити бюджет програми до 1084 млн євро. Загалом у ЄС наголошувалося, що Болгарія досить цілеспрямовано проводила переговорний процес щодо здійснення своїх реформ, особливо в агропродовольчому комплексі.

Процес адаптації аграрного сектору країн Центральної та Східної Європи до вимог Спільної аграрної політики ЄС супроводжувався поступовим впровадженням механізмів регулювання ринку. Одним з ключових інструментів такої регуляції були інтервенційні закупівлі сільськогосподарської продукції. Цей інструмент дозволяв стабілізувати ринки, підтримувати ціни на продукцію та забезпечувати продовольчу безпеку.

Проте, застосування інтервенційних закупівель в умовах перехідної економіки вимагало врахування специфічних соціально-економічних особливостей кожної країни. Так, у Болгарії, як і в інших країнах регіону, реалізація інтервенційної політики супроводжувалася рядом проблем, пов'язаних з недостатньо розвиненою інфраструктурою, низькою якістю продукції та обмеженими фінансовими ресурсами.

Спільна аграрна політика ЄС передбачала встановлення чітких часових рамок для проведення інтервенційних закупівель сільськогосподарської продукції. Цей механізм відіграв важливу роль у стабілізації ринків та забезпеченні передбачуваності для виробників і переробників. Однак, незважаючи на впровадження CAP, експортний потенціал болгарського сільського господарства залишався недостатньо реалізованим. Приєднання до ЄС не призвело до значного підвищення конкурентоспроможності болгарських аграрних підприємств на європейському ринку. Попри існуючі виклики,

взаємодія у ланцюгу «сільське господарство – переробка сировини – харчова промисловість» сприяла збереженню стабільності, передбачуваності та керованості агропродовольчого сектору як на рівні окремих країн ЄС, так і в масштабах всієї європейської економічної системи.

Механізми Спільної аграрної політики ЄС, зокрема інтервенційні закупівлі, сприяли стабілізації ринку сільськогосподарської продукції та забезпечували певну керованість агропродовольчим комплексом. Однак, для країн Центральної та Східної Європи, які приєдналися до ЄС пізніше, існували певні обмеження для реалізації експортного потенціалу. Крім інтервенційних закупівель, інструментарій регулювання аграрного сектору в цих країнах включав структурну, кредитну та податкову політику, а також впровадження європейських стандартів якості.

Відповідно до Програми SAPARD, значна увага приділялася заходам, спрямованим на оптимізацію обсягів виробництва продовольчих продуктів, включаючи скорочення надлишкової пропозиції. Цей аспект САП ЄС яскраво ілюструється на прикладі ринку цукру – одного з найбільш проблемних сегментів європейського продовольчого сектору. У Болгарії квоти на обробку цукрових буряків отримували цукрові заводи, а не фермери, що підкреслює специфіку регулювання агропродовольчих комплексів через харчову та переробну промисловість.

За кожен тону невиробленого цукру в кампанії 2005–2006 рр. та 2006–2007 рр. заводи отримували компенсацію у розмірі 730 євро. Ця політика була адаптована ЄС на основі успішного досвіду США, де через «Зелений банк Америки» стимулювали скорочення виробничих потужностей галузі.

Окремо слід наголосити на передбачуваності цінової політики ЄС у цукровій сфері. Визначалася п'ятирічна перспективна базова ціна за тону буряків, що дозволяло виробникам планувати діяльність у довгостроковій перспективі. Також передбачалися компенсаційні виплати за скорочення

виробництва (у Болгарії діяли до весни 2010 р.) та доплати за підвищення цукристості буряків на кожну десяту відсотка [16].

Усі ці параметри були чітко визначені Європейським Союзом і доведені через інститути Структурного фонду та профільні дирекції до кожного виробника в аграрному секторі, включаючи окремі адміністративно-територіальні одиниці. Це демонструє високий рівень координації, що забезпечував ефективність регулювання в межах САП.

Україна може багато чого взяти на озброєння з досвіду Болгарії. Однак, наші фермери стикаються з багатьма проблемами, такими як недостатнє фінансування та відсутність сучасних технологій. Однак, слід враховувати, що кожна країна має свої особливості, і тому пряме копіювання болгарської моделі може бути неефективним.

Варто відмітити, що важливою основою розвитку агропродуктового сектору є розвиток сільських територій. Реалізація Європейської моделі сталого розвитку сільських територій спиралася на послідовні ключові етапи та стратегічні ініціативи, що охоплювали як комплексні законодавчі реформи, так і впровадження практичних заходів на місцевому рівні. Ця модель базувалася на інтегрованому підході, спрямованому на досягнення довготривалого балансу між економічними, екологічними та соціальними аспектами. Основні етапи та механізми реалізації цієї стратегії викладено в Таблиці 3.1.

Реалізація європейської моделі сталого розвитку сільських територій в Україні вимагає системного підходу, що включає законодавчі, фінансові, інституційні та освітні заходи. Успіх цього процесу залежить від наявності політичної волі, чіткого стратегічного плану та адаптації європейського досвіду до місцевих умов.

Таблиця 3.1. - Елементи механізмів впровадження Європейської моделі сталого розвитку сільських територій

Інструмент механізму	Характеристика інструменту
Законодавча та нормативна база	Європейський Союз створив системну законодавчу та нормативну базу для підтримки сталого розвитку сільських територій. Центральним елементом цієї бази є Спільна аграрна політика (CAP), спрямована на фінансову підтримку фермерів, стимулювання розвитку аграрного сектору та впровадження екологічно чистих практик.
Фінансові механізми та інструменти підтримки	<p>Фінансування програм сталого розвитку здійснюється через такі ключові інструменти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Фонди ERDF та ESF, які забезпечують розвиток місцевої економіки, соціальну інтеграцію та зростання зайнятості. – Програму LEADER, яка надає підтримку місцевим ініціативам і базується на підході «знизу догори», сприяючи активній участі громад у формуванні та реалізації проектів.
Інституційна підтримка та партнерства	Однією з особливостей цієї моделі є функціонування місцевих акційних груп (LAGs), які координують співпрацю між державними, приватними та громадськими організаціями, допомагаючи впроваджувати інновації в сільській місцевості..
Фокус на екологічну стійкість	Європейська модель розвитку також робить акцент на впровадженні екологічних стандартів, включаючи органічне землеробство, зменшення використання пестицидів, підтримку біорізноманіття та використання відновлюваних джерел енергії, таких як біомаса та сонячна енергія.
Освіта та підвищення обізнаності	Ключовими елементами підтримки є освітні програми та інформаційні кампанії, спрямовані на розвиток знань і навичок фермерів та місцевих підприємців (навчальні програми, тренінги, освітні програми, обмін досвідом; інформаційні кампанії (проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про важливість сталого розвитку та екологічної відповідальності)).
Моніторинг та оцінка	Постійний моніторинг та аналітична оцінка програм забезпечують прозорість процесів і дозволяють оптимізувати підходи до розвитку сільських територій, сприяючи їх сталості та конкурентоспроможності.

Систематизовано на основі [8; 30, 36, 54]

Ключовими перешкодами на шляху до сталого розвитку сільських територій в Україні є [52]:

- інституційна недосконалість, тобто слабка спроможність місцевих органів влади, брак кваліфікованих кадрів та неефективна координація між різними рівнями управління.
- обмеженість фінансових ресурсів - брак фінансування проектів розвитку сільських територій.
- соціально-культурні бар'єри, а саме, відмінності в менталітеті та традиціях між Україною та країнами Європи.
- стійкість до змін - протидія з боку місцевих громад та інтересів певних груп.

Для подолання цих перешкод, ключовими факторами успіху можуть стати:

- зміцнення інституційної спроможності шляхом підвищення рівня кваліфікації місцевих чиновників, забезпечення прозорості та підзвітності органів влади;
- залучення додаткових фінансових ресурсів через залучення інвестицій, грантів та коштів міжнародних організацій;
- створення сприятливого середовища для інновацій, що допоможе підтримувати розвиток малого та середнього бізнесу в сільській місцевості;
- забезпечення участі громадськості, а саме залучати місцевих жителів до розробки та реалізації проектів розвитку.

В умовах повоєнного відновлення та зважаючи на тенденцію впровадження сталих практик у розвиток сільських територій України, найбільш цікавими, на думку [52], є такі кейси європейських країн (табл. 3.2)

Таблиця 3.2 – Кейси сталого економічного розвитку сільських територій в європейських країнах

Країна	Стала практика	Характеристика
Німеччина	Інтеграція відновлюваних джерел енергії в сільській місцевості	Сільські регіони Німеччини слугують прикладом успішного впровадження відновлюваних джерел енергії, таких як біомаса, сонячна та вітрова енергія. Ці ініціативи сприяють енергетичній незалежності країни, створюють нові робочі місця та забезпечують сталий розвиток громад. Для України впровадження подібних проєктів може стати ключовим етапом у повоєнному відновленні, дозволяючи знизити залежність від традиційних енергоресурсів, підтримати місцеву економіку та зміцнити екологічну збалансованість сільських територій.
Франція	Підтримка малих фермерських господарств і розвиток органічного землеробства	Франція активно підтримує малі фермерські господарства через фінансові субсидії, освітні програми та розвиток ринків збуту. Зокрема, особлива увага приділяється органічному землеробству, яке зменшує негативний вплив на навколишнє середовище та сприяє сталому розвитку сільських територій. Цей досвід може бути особливо корисним для України, враховуючи необхідність відновлення аграрного сектору та розвитку екологічно чистого виробництва. Французька модель включає в себе не лише фінансову підтримку, але й навчання фермерів новим технологіям та методам ведення господарства, що дозволяє підвищити їхню продуктивність і конкурентоспроможність. Розвиток ринків збуту для органічної продукції також сприяє економічному зростанню в сільських районах, створюючи нові можливості для зайнятості. Цей підхід може стати важливим елементом у відновленні українського аграрного сектору, оскільки він не лише відповідає сучасним екологічним вимогам, але й забезпечує соціальну інклюзію та економічну стабільність на сільських територіях.
Італія	Агротуризм і збереження культурної спадщини	Досвід Італії демонструє, що агротуризм може стати потужним інструментом для відродження сільських територій. Залучаючи туристів та створюючи нові робочі місця, агротуризм сприяє економічному зростанню та збереженню культурної спадщини. Україна, відновлюючись після війни, має унікальну можливість скористатися потенціалом агротуризму. Завдяки своїй багатій природі, культурним традиціям та гостинності українців, наша країна може стати привабливою туристичною дестинацією.
Швеція	Інновації в управлінні природними ресурсами	Швеція успішно поєднує економічні інтереси з охороною довкілля у лісовому господарстві. Українські ліси потребують відновлення після деградації. Досвід Швеції, зокрема, у збереженні біорізноманіття та довгостроковому плануванні, може бути адаптований в Україні для відновлення лісових екосистем та забезпечення їх сталого використання.
Польща	Розвиток сільських громад через місцеві ініціативи	Програма LEADER, успішно реалізована в Польщі, демонструє ефективність місцевих ініціатив та активної участі громадян у розвитку сільських територій. Програма LEADER базується на теорії ендогенного розвитку, яка передбачає, що розвиток територій має відбуватися зсередини, за рахунок мобілізації місцевих ресурсів та потенціалу. Цей підхід є особливо актуальним для України, яка прагне відновити сільські території після руйнувань війни.

Систематизовано на основі [30, 36]

Аналіз представлених кейсів свідчить про можливість впровадження європейських підходів для реалізації сталого розвитку в українську стратегію відновлення сільських територій. Для оцінки перспектив та потенційних труднощів такого інтеграційного процесу проведено SWOT-аналіз (Таблиця 3.3)

Таблиця 3.3. – SWOT-аналіз впровадження європейського досвіду забезпечення сталого економічного розвитку сільських територій у вітчизняну практику

Група факторів	Фактор	Характеристика	Кількісний показник	Оцінка	Рекомендації
Сильні сторони (S)	Природні ресурси	Родючі землі, ліси, водні ресурси	60% території України займають сільськогосподарські угіддя	Низький	Активний розвиток екологічного туризму та органічного землеробства
	Традиції сільського господарства	Досвід кількох поколінь землеробства	80% населення сільських територій мають родинні ферми	Середній	Підтримка сімейних фермерських господарств, передача знань молоді
	Підтримка ЄС	Фінансова та технічна допомога	10 млрд євро виділено на програми розвитку сільських територій в Україні за останні 5 років	Низький	Активна участь у європейських програмах
Слабкі сторони (W)	Інфраструктура	Застарілі дороги, відсутність якісної іригації	40% доріг у сільській місцевості потребують ремонту	Високий	Інвестування в розвиток інфраструктури, особливо доріг та комунікацій
	Кваліфікація кадрів	Недостатня кількість фахівців в галузі сільського господарства та сталого розвитку	Лише 15% фермерів мають вищу освіту	Високий	Проведення навчальних програм для фермерів та сільських жителів
Можливості (O)	Розвиток агротуризму	Великий потенціал для розвитку сільського туризму завдяки природним та культурним ресурсам	Зростання попиту на екотуризм на 20% щорічно	Середній	Створення туристичних маршрутів, розвиток готелів та ресторанів
	Інвестиції в відновлювану енергетику	Можливість виробництва електроенергії з відновлюваних джерел	Сонячна радіація достатня для виробництва електроенергії на 20% потреб країни	Низький	Залучення інвестицій у сонячні електростанції, біогазові установки
Загрози (T)	Кліматичні зміни	Збільшення частоти посух та повеней	Збільшення середньої температури на 2 градуси до 2050 року	Високий	Впровадження заходів з адаптації до кліматичних змін, розвиток стійкого землеробства
	Конкуренція на світових ринках	Збільшення конкуренції з боку інших країн	Зростання експорту сільськогосподарської продукції з країн ЄС	Середній	Підвищення якості продукції, розвиток брендів

Базуючись на результатах SWOT-аналізу впровадження європейського досвіду забезпечення сталого економічного розвитку сільських територій у вітчизняну практику узагальнемо рекомендаційні напрямки та представимо результати у таблицю 3.4.

Таблиця 3.4. - Рекомендацій для впровадження європейського досвіду сталого розвитку в сільських територіях України

<i>Напрямок діяльності</i>	<i>Конкретні рекомендації</i>	<i>Очікувані результати</i>
1	2	3
Політика та законодавство	Розробка та впровадження адаптованих політик і законодавства, що враховують місцеві особливості.	Створення сприятливого середовища для інвестицій та розвитку сталого сільського господарства.
	Спрощення адміністративних процедур для бізнесу.	Зменшення бюрократичних бар'єрів та залучення інвестицій.
Інституційна спроможність	Підвищення кваліфікації державних службовців та місцевих органів влади.	Покращення якості управління та прийняття рішень.
	Створення спеціалізованих установ для підтримки сталого розвитку.	Зосередження зусиль на розвитку сталого сільського господарства.
Залучення громад	Розвиток інститутів громадянського суспільства.	Підвищення рівня участі громадян у прийнятті рішень.
	Створення платформ для діалогу між владою, бізнесом та громадськістю.	Посилення довіри та співпраці між різними групами інтересів.
Фінансування	Залучення коштів з європейських фондів.	Розширення фінансових ресурсів для реалізації проектів сталого розвитку.
	Розвиток національних фінансових інструментів.	Підтримка місцевих ініціатив та підприємництва.
Екологічна стійкість	Впровадження екологічних стандартів у сільському господарстві.	Збереження природних ресурсів та підвищення якості продукції.
	Розвиток відновлюваних джерел енергії.	Зменшення залежності від традиційних джерел енергії та зниження викидів парникових газів.
Інновації та технології	Стимулювання наукових досліджень та розробок.	Створення нових технологій для підвищення ефективності сільського господарства.
	Підтримка стартапів та підприємництва.	Створення нових робочих місць та стимулювання економічного зростання.

Продовження таблиці 3.4

1	2	3
Соціальна інклюзія	Залучення жінок, молоді та соціально незахищених верств населення до розвитку сільських територій.	Зменшення соціальної нерівності та підвищення якості життя в сільській місцевості.
Культурна спадщина	Збереження та популяризація культурної спадщини.	Розвиток культурного туризму та зміцнення ідентичності місцевих громад.
Продовольча безпека	Забезпечення продовольчої безпеки регіону та країни в цілому.	Підвищення самозабезпечення продовольством та стабільність продовольчих ринків.
Кадрове забезпечення	Підготовка кваліфікованих кадрів для сільського господарства та сталого розвитку.	Забезпечення безперервності розвитку та передачі знань наступним поколінням.
Міжнародна співпраця	Обмін досвідом з іншими країнами.	Залучення міжнародних експертів та інвестицій.

Отже, трансформація сільських територій України за європейськими зразками сталого розвитку є перспективним напрямом, який потребує комплексного підходу. Інтеграція європейських практик в український контекст вимагає адаптації до специфічних соціально-економічних та екологічних умов. Акцент на залученні місцевих громад, впровадженні екологічно чистих технологій та інституційному зміцненні є ключовими компонентами успішної трансформації. Важливо підкреслити, що адаптація європейського досвіду має відбуватися з урахуванням культурних особливостей та історичного розвитку українських сіл, що забезпечить стійкість та ефективність запроваджуваних змін.

3.2. «Зелені» фінанси як головне джерело сталого розвитку продовольчого ринку

Глобальна конкуренція та економічне зростання останніми роками призвели до значного навантаження на природні ресурси. Щоб протистояти негативним наслідкам цієї тенденції, все більше уваги приділяється «зеленим» фінансам. «Зелені» фінанси - це концепція, що охоплює економічні відносини,

спрямовані на мобілізацію, розподіл та цільове використання коштів для реалізації екологічних проектів. В Україні ця концепція стає все більш актуальною в контексті розвитку продовольчого ринку та відновлення після війни.

У визначенні Міжнародного валютного фонду ««зеленими» вважаються інвестиції, кінцевим результатом яких є зменшення викидів парникових газів та забруднюючих речовин у повітря, без істотного скорочення рівня виробництва та споживання неенергетичних товарів» [4]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «зелені» інвестиції трактує «як вкладення у підприємства, проекти та фінансові інструменти, переважно сектору відновлюваної енергетики, які сприяють зниженню рівня викидів вуглецю, пом'якшенню змін клімату та поширенню екологічних технологій» [2].

Робочою групою G20 з (GFSG) було запропоноване визначення «зелених» фінансів «як інвестування, що забезпечує вигоди для навколишнього середовища у широкому контексті екологічно стійкого розвитку» [6].

В Україні затверджено законодавство, яке регулює випуск зелених облігацій. Зокрема, з 1 липня 2021 року набрала чинності нова редакція закону «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», що впроваджує зелені облігації як окремий вид цінних паперів, - це боргові цінні папери, кошти від яких використовуються виключно для фінансування проектів, що мають позитивний вплив на довкілля. Це можуть бути проекти з відновлюваної енергетики, енергоефективності, екологічного транспорту, збереження біорізноманіття тощо.

«У випуску «зелених» облігацій лідирують США, Китай та Франція – частка їхнього облігаційного випуску у загальній світовій статистиці становить понад 47%. У 2021 році глобальний рівень емісії сягнув понад 520 мільярдів доларів, що на 75% більше, ніж у 2020 році. Загальний сукупний ринок «зелених» облігацій оцінюється у понад 1,8 трильйона доларів» [38]. «Європейські країни разом наразі займають лідерство за обсягом ринку

«зелених» облігацій (торгують майже половиною світових облігацій). Ключові проекти, на які витрачаються кошти від «зелених» облігацій, пов'язані зі стійкою енергетикою та будівлями; значний обсяг фінансування також спрямований на проекти підвищення ефективності транспорту» [51].

Зелені кредити стають дедалі популярнішим інструментом фінансування екологічних проектів. На відміну від зелених облігацій, зелені кредити можуть бути забезпечені заставою і надаватися на різноманітні потреби, такі як будівництво енергоефективного житла, фінансування проектів з відновлюваної енергетики чи придбання екологічно чистого обладнання. За останні чотири роки обсяг світового ринку зелених кредитів зріс майже в 200 разів, досягнувши понад 78 мільярдів доларів. Європа є лідером у цьому сегменті, а такі компанії як італійська EnelSpA та бельгійська Interbrew-Simba відіграють значну роль у розвитку зеленого кредитування.

Зелене акціонерне фінансування – це інноваційний інструмент, який дозволяє інвестувати в компанії, що приносять не лише фінансову віддачу, а й сприяють збереженню довкілля. Кошти, отримані від продажу таких акцій, спрямовуються на фінансування екологічних проектів та впровадження сталих практик.

Цей сегмент фінансового ринку активно розвивається. Наприклад, у 2016 році Люксембург запустив першу у світі торгову платформу для зелених фінансових інструментів – Люксембурзьку зелену біржу. Емітенти, які розміщують свої цінні папери на цій платформі, зобов'язані довести, що всі залучені кошти будуть використані виключно для фінансування екологічних ініціатив.

Поряд із зеленим акціонерним фінансуванням, все більшої популярності набувають зелені фонди. Це колективні інвестиційні інструменти, які інвестують виключно в компанії та проекти, що позитивно впливають на навколишнє середовище. Зелені фонди пропонують інвесторам можливість диверсифікувати свої портфелі та підтримати розвиток зеленої економіки.

Грантове фінансування є важливим інструментом для підтримки екологічних ініціатив. Гранти надають організаціям можливість реалізувати проекти, які можуть не бути привабливими для комерційних інвесторів через довгостроковість або високий рівень ризику.

Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) є одним з найбільших грантодавців у світі, що спеціалізується на фінансуванні екологічних проектів. ГЕФ та його допоміжні фонди надають фінансову підтримку проектам, спрямованим на вирішення глобальних екологічних проблем, таких як зміна клімату, втрата біорізноманіття та забруднення.

Отримання гранту від ГЕФ або інших міжнародних організацій є престижним і свідчить про високу якість проекту та його потенціал для внеску у сталий розвиток. «Ці кошти надають гранти та технічну підтримку проектам, спрямованим на полегшення доступу до природних ресурсів та електроенергії, а також на пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до них. ГЕФ фінансується 39 країнами-донорами» [38].

«В умовах сьогодення спостерігається зміна концепцій і підходів до розвитку систем господарювання, в тому числі й у сфері сільськогосподарського виробництва. Нині пануючою у світі стає концепція сталого розвитку як основа економіки розвитку або «зеленої економіки»» [32].

Зелені фінанси забезпечують фінансову базу для реалізації принципів зеленої економіки. Інвестування в екологічні технології, інфраструктуру та сталий розвиток сприяє переходу до економіки, що враховує інтереси природи та суспільства.

Базовими технологіями сталого у сфері аграрного сектору в контексті «зеленої економіки» є технології, наведені у таблиці 3.5.

Зелені фінанси надають фінансову підтримку проектам, що сприяють збереженню довкілля та сталого розвитку.

Таблиця 3.5. - Ключові «зелені» технології сталого сільського господарства

з/п	Назва технології	Сутність
1	Відновлювальна енергетика	Інноваційні технології, які забезпечують заміну сільськогосподарської техніки, що використовує викопне паливо та сприяє викидам парникових газів, на техніку, яка працює на сонячній енергії, з метою мінімізації впливу на клімат.
2	Нульовий обробіток землі	Інноваційні підходи, які дозволяють відмовитися від оранки ґрунту чи використання важкої техніки, зберігаючи його структуру.
3	Біотехнології або генетично модифіковані організми (ГМО)	Інструменти для модифікації ДНК культур з метою досягнення високої врожайності шляхами, які неможливі в природному середовищі.
4	Органічне землеробство	Використання екологічно чистих методів землеробства, спрямованих на покращення якості ґрунту та здоров'я людей, одночасно зберігаючи довкілля.
5	Вертикальне землеробство	Технології вертикального вирощування сільськогосподарських культур у багатошарових конструкціях, на відміну від традиційного горизонтального землеробства.
6	Моніторинг зрошення	Технології управління зрошенням, що базуються на бездротовому та дистанційному моніторингу, допомагаючи фермерам оптимізувати розподіл і використання водних ресурсів.
7	Інтегрована боротьба зі шкідниками (ІРМ)	Технології природної боротьби зі шкідниками, що дозволяють вирощувати здорові культури з мінімальним впливом на екосистему і навколишнє середовище.
8	Дрони	Пристрої для аерофотозйомки, моніторингу посівів, управління худобою, обприскування культур і створення карт зрошення.
9	Сільськогосподарські роботи	Роботизовані пристрої, які можуть замінити людину, підвищуючи ефективність виробництва та зменшуючи екологічний вплив.
10	Технологія управління автопарком	Екологічні технології, що базуються на сучасних системах GPS для вдосконалення аграрних процесів
11	Цифрові датчики	Інноваційні технології для контролю кожного аспекту сільськогосподарського виробництва, що підвищують стійкість агросектора та зменшують вплив на довкілля

Складено за [1].

Поєднання цих підходів відкриває нові можливості для сталого розвитку сільського господарства в нашій країні. У світі існує позитивний досвід використання розглянутих технологій з метою підвищення ефективності, конкурентоспроможності та стійкості українського сільського господарства.

Сполучені Штати Америки є одним з найбільших світових виробників сільськогосподарської продукції та лідером у впровадженні інноваційних технологій в аграрному секторі. [25]. США вже давно є визнаним лідером у сфері точного землеробства та органічного виробництва, а інвестори готові фінансувати проекти, які сприяють збереженню довкілля та сталого розвитку. Американські фермери успішно поєднують ці підходи, досягаючи високої якості продукції та збереження природних ресурсів. Україна, зі своїм родючим ґрунтом та великими сільськогосподарськими угіддями, має значний потенціал для того, щоб стати одним із лідерів у цій галузі.

Американські фермери активно використовують GPS, супутникові знімки, датчики, дрони та інші технології для оптимізації виробничих процесів. Близько 80% американських фермерів використовують сучасні технології для відбору (з GPS) і аналізу зразків ґрунту, 65% проводять картографування властивостей ґрунтів, тільки понад 60% змінно вносять вапно або однокомпонентні мінеральні добрива, близько 60% — аналіз карт урожайності, 55% використовують дані, отримані із супутників, понад 30% застосовують безпілотні літальні апарати. [55]. Дані, зібрані з різних джерел, аналізуються для прийняття обґрунтованих рішень щодо управління фермою. Американські агрокомпанії тісно співпрацюють з технологічними компаніями для розробки нових рішень для точного землеробства. Наприклад, на фермі Ryan Haack, Westesen Farms, реалізовано використання декількох програмних рішень, які включають візуалізацію даних, передачу завдань на техніку, автоматизацію виробничих процесів, контроль за діяльністю та проведення глибокого аналізу. Поля моніторяться дронами, а технології змінних норм (VRT) забезпечують точне внесення насіння, добрив, вапна та води. Поливні машини виконують дозоване

внесення води й добрив, зокрема азотних, а також застосовується локально-стрічкове внесення добрив для оптимального використання ресурсів.[55]

Дані для створення завдань зі змінних норм посіву включають тип ґрунту, історичні показники врожайності, рекомендації продавців насіння, а також поради агронома-консультанта. Внесення азоту базується на діагностиці стану полів і використанні підходу часткового внесення з високою частотою, що сприяє ефективному використанню добрив. Це дозволяє досягати врожайності кукурудзи 12–15 т/га на богарних землях та до 20 т/га на поливних. Наступні кроки розвитку ферми Ryan Haack, Westesen Farms, передбачають впровадження рішень для точного внесення азоту у відповідний час і за оптимальних умов, зокрема за температури, вологості, вмісту поживних речовин у ґрунті та рослинах. Окрім цього, планується використання сенсорних систем на обприскувачах для підвищення ефективності сільськогосподарських операцій.

Окрім того, попит на органічні продукти в США постійно зростає, що стимулює розвиток цього сегмента. В США діє чітка система сертифікації органічної продукції, що забезпечує високі стандарти якості та довіру споживачів. Держава активно підтримує органічне виробництво через програми фінансування, дослідження та просування.[47].

Залучення інвестицій в органічне та точне землеробство – це довготривала стратегія, яка вимагає комплексного підходу. Однак, успішна реалізація такого проекту може не тільки забезпечити фінансову стабільність, але й зробити значний внесок у розвиток сільського господарства та збереження навколишнього середовища.

У Таблиці 3.6. наведено основні етапи залучення інвестицій, ключові аспекти кожного етапу та поради щодо успішної реалізації.

Таблиця 3.6. - Основні етапи залучення інвестицій в органічне та точне землеробство

Етап	Ключові аспекти	Поради
1. Розробка бізнес-плану	Глибокий аналіз ринку, визначення ніші, технологічний план, фінансовий план, оцінка ризиків	Співпраця з консультантами, використання інструментів фінансового моделювання, залучення експертів у галузі органічного та точного землеробства.
2. Створення інвестиційного профілю	Презентація проекту, фінансова звітність, юридичне оформлення, команда проекту	Використання яскравої та лаконічної візуалізації, акцент на унікальності проекту, підготовка відповідей на можливі запитання інвесторів.
3. Пошук інвесторів	Визначення цільової аудиторії інвесторів, створення мережі контактів, прямий маркетинг	Активна участь у профільних заходах, використання онлайн-платформ для пошуку інвесторів, співпраця з іншими учасниками ринку.
4. Презентація проекту інвесторам	Підготовка до презентації, акцент на майбутньому, готовність до запитань	Використання інфографіки, відео, підкреслення соціальної відповідальності проекту.
5. Укладання інвестиційної угоди	Розробка інвестиційної угоди, юридична експертиза, підписання угоди	Залучення досвідчених юристів, захист інтересів всіх сторін, передбачення механізму виходу інвестора.
6. Реалізація проекту	Моніторинг та оцінка, адаптація до змін, звітність перед інвесторами	Регулярний аналіз результатів, оперативне реагування на зміни ринкових умов, прозоре спілкування з інвесторами.

Поєднання органічних методів господарювання з точними технологіями землеробства відкриває широкі перспективи для сталого розвитку аграрного сектору України, а саме:

1. Рациональне управління ресурсами. Технології точного землеробства дозволяють максимально точно визначати потреби ґрунту та рослин, що доповнює органічні підходи, спрямовані на підтримку природної родючості. Це дозволяє уникати перевитрат ресурсів, знижуючи виробничі витрати.

2. Якість і продуктивність. Точне землеробство забезпечує високу якість контролю за станом посівів, дозволяючи своєчасно реагувати на зміни, що виникають у процесі вирощування. У поєднанні з органічними стандартами це забезпечує виробництво продукції високої якості, яка відповідає світовим екологічним вимогам.

3. Екологічна адаптація. Відмова від хімічних добрив і точне управління агротехнологіями знижують ризик деградації ґрунтів та забруднення довкілля. Це сприяє довгостроковому збереженню природних ресурсів і адаптації до змін клімату.

4. Розвиток експорту. Продукція, вирощена із застосуванням органічних і точних підходів, відповідає вимогам міжнародних ринків, що відкриває нові можливості для експорту української агропродукції.

5. Ефективність і точність. Органічні методи забезпечують довгострокове збереження родючості ґрунтів, а технології точного землеробства дозволяють оптимально керувати всіма етапами агровиробництва – від внесення добрив до збирання врожаю.

6. Висока конкурентоспроможність. Продукція, створена на основі органічних стандартів із застосуванням точних технологій, користується великим попитом на міжнародних ринках завдяки своїй екологічності та високій якості.

7. Екологічний ефект. Точне дозування добрив і засобів захисту рослин у поєднанні з відмовою від хімікатів в органічному землеробстві мінімізує негативний вплив на довкілля, забезпечуючи захист водних і ґрунтових ресурсів.

8. Інновації для регіонів. Інтеграція точного землеробства створює нові можливості для впровадження сучасних технологій у сільській місцевості, забезпечуючи зайнятість і розвиток місцевих громад.

Органічне та точне землеробство разом утворюють основу для сталого розвитку сільського господарства України, підвищуючи його ефективність і екологічну безпечність. Така інтеграція дає змогу не лише підвищити економічну ефективність виробництва, а й зберегти екологічну рівновагу в умовах зростаючого попиту на органічну продукцію.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У третьому розділі проведено дослідження напрямів вдосконалення механізмів продовольчих ринків України на основі європейського досвіду, зокрема адаптації аграрного сектору до вимог сталого розвитку.

1. Проаналізовано досвід Болгарії, Польщі, Німеччини, Франції та інших країн ЄС у реформуванні аграрного сектору. Виокремлено ключові аспекти, які сприяли їхньому успішному переходу до європейських стандартів: структурні реформи, впровадження інноваційних технологій, екологічні підходи та інтеграція до єдиного європейського ринку.

2. Визначено, що реалізація Спільної аграрної політики ЄС (CAP) і програми SAPARD в Болгарії сприяла модернізації агровиробництва, розвитку сільських територій, впровадженню екологічних стандартів та формуванню сучасної системи підтримки фермерів. Цей досвід є корисним для впровадження в Україні.

3. Розглянуто механізми «зелених» фінансів, зокрема зелені облігації, кредити, гранти та фонди, як ефективний інструмент фінансування сталого розвитку продовольчого ринку. Запропоновано використовувати ці фінансові інструменти для підтримки проєктів з відновлюваної енергетики, енергоефективності та екологічного землеробства в Україні.

4. Виокремлено перспективні напрямки впровадження інноваційних технологій у сільському господарстві: точне землеробство, органічне виробництво, моніторинг зрошення, роботизація процесів та використання дронів. Запропоновано інтегрувати ці технології для підвищення конкурентоспроможності українського аграрного сектору.

5. Встановлено, що адаптація європейського досвіду можлива лише з урахуванням специфіки соціально-економічних умов України. Серед основних рекомендацій — удосконалення законодавчої бази, розвиток інфраструктури,

залучення міжнародних інвестицій та впровадження освітніх програм для фермерів.

Таким чином, впровадження європейських підходів до реформування аграрного сектору, поєднане із сучасними фінансовими інструментами та інноваційними технологіями, сприятиме сталому розвитку продовольчого ринку України, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному ринку та забезпеченню продовольчої безпеки країни.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили, що сталий розвиток сільських територій та аграрного сектору України є ключовим напрямом забезпечення економічної стабільності, екологічної стійкості та соціального добробуту. Отримані в процесі написання роботи результати дозволяють сформулювати наступні висновки:

1. Доведено, що сталий розвиток передбачає гармонійну інтеграцію економічних, екологічних і соціальних компонентів. Баланс між економічною ефективністю, екологічною стійкістю та підвищенням якості життя сільських громад є основою для національної стратегії сталого розвитку. Визначено ключові напрями, такі як органічне землеробство, збереження біорізноманіття, впровадження інноваційних агротехнологій та використання відновлюваних джерел енергії.

2. Встановлено, що економічний аспект сталого розвитку передбачає впровадження нових моделей виробництва і споживання, таких як зелена та циркулярна економіка, що знижують використання природних ресурсів, мінімізують відходи та сприяють розвитку інновацій.

3. Досліджено інтегральні індекси та системи індикаторів, які забезпечують оцінку прогресу сталого розвитку. Вони охоплюють екологічні, економічні, соціальні й інституційні аспекти, сприяючи моніторингу та ефективному управлінню.

4. За даними проведеного аналізу, встановлено, що площі посівів більшості основних культур скоротилися у 2021–2023 роках, проте врожайність деяких з них покращилася у 2023 році завдяки інноваційним агротехнологіям. У тваринництві спостерігається негативна динаміка зменшення поголів'я тварин та продуктивності. У 2023 році продуктивність праці в сільському господарстві зросла на 25,5%, досягнувши 2112 грн на одного зайнятого.

5. Не дивлячись на війну, Україна залишається важливим гравцем на міжнародному аграрному ринку, зокрема в експорті зернових. У 2023 році експорт зерна становив близько 20 млн тонн, що на 15% менше, ніж у 2021 році. Водночас імпорт агропродовольчих товарів зріс на 10%, досягнувши 5,3 млрд доларів США, що свідчить про зростання залежності від закордонних поставок.

6. Проведено аналіз досвіду Європейського Союзу, який показав, що програми, такі як LEADER, Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF) і Європейський соціальний фонд (ESF), є ефективними інструментами підтримки розвитку сільських територій. Запровадження подібних підходів в Україні сприятиме залученню міжнародних інвестицій, модернізації сільських громад та створенню нових робочих місць.

7. Встановлено основні виклики для впровадження сталого розвитку, якими є недостатній рівень фінансування, обмежений доступ до інноваційних технологій, слабка інтеграція у глобальні ринки та низька інституційна спроможність на місцевому рівні.

8. Запропоновано розробити національну стратегію сталого розвитку сільських територій, посилити державну підтримку фермерів через субсидії та податкові пільги, активізувати участь у міжнародних програмах, запровадити програми відновлення деградованих ґрунтів і підтримати використання відновлюваних джерел енергії. Особливу увагу слід приділити освітнім програмам для фермерів і створенню умов для залучення інвестицій у сферу органічного та точного землеробства.

9. Запропоновано комплексний підхід до розвитку сільських територій, що поєднує екологічні, економічні та соціальні аспекти, є необхідною умовою для досягнення сталого розвитку, зокрема застосування технологій точного землеробства, таких як дрони, GPS-моніторинг, автоматизоване управління та сенсори, дозволяє оптимізувати використання ресурсів, підвищити продуктивність і зменшити негативний вплив на довкілля. Органічне землеробство сприяє збереженню родючості ґрунтів та екологічній стійкості,

водночас відповідаючи на зростаючий попит на екологічно чисту продукцію на міжнародних ринках.

Отже, розвиток сільських територій та аграрного сектору України на основі принципів сталого розвитку є стратегічним напрямом, що дозволить країні ефективно інтегруватися у глобальний продовольчий ринок, забезпечити екологічну стійкість і зміцнити добробут сільських громад. Реалізація запропонованих заходів сприятиме модернізації аграрного сектору, підвищенню його конкурентоспроможності та створенню основи для довгострокового соціально-економічного розвитку.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. 11 Green Technologies and Techniques In Agriculture. URL: <https://innovate-eco.com/11-greentechnologies-and-techniques-in-agriculture/>
2. Croce R. D., Kaminker Ch., Stewart F. The Role of Pension Funds in Financing Green Growth Initiatives. – OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, №10, p.11. URL: <http://www.oecd.org/finance/privatepensions/49016671.pdf>
3. CSD Indicators of Sustainable Development. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. 3rd Edition, 2007. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/guidelines.pdf>
4. Eyraud L., Wane A., Zhang C., Clements B. Who's Going Green and Why? Trends and Determinants of Green Investment. IMF Working Paper, WP/11/296, URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11296.pdf>
5. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food insecurity and malnutrition in all its forms. Rome: FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. 2024. 252 p. <https://doi.org/10.4060/cd1254en>
6. Kazlauskiene, A. Draksaite, L. Melnyk. Green Investment Financing Alternatives. – Proceedings of the 2017 International Conference “Economic Science for Rural Development”, №46, Jelgava, LLU ESAF, 27-28 April 2017, pp.250-257. URL: http://llufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2017/Latvia_ESRD_46_2017-250-257.pdf
7. OECD Measuring Sustainable Development (2004). Integrated Economic, Environmental and Social Frameworks. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 429 p. URL: <http://www.oecd.org/site/worldforum/33703829.pdf>.
8. Skoryk M.O. Conceptual framework for sustainable development of rural areas. *Economics of Systems Development*. 2024. Vol. 6 (1). P. 95–99.;

9. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. Національний інститут стратегічних досліджень, 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekono-mika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta;>
10. Бабан Т.О., Неонетта В.В. Технологічні інновації для сталого розвитку сільського господарства. Молодь і технічний прогрес в АПВ: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції - 2023. С. 609–612 <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/332>
11. Байдала В.В., Солоп А.П. Зайнятість в аграрному секторі України: аналіз поточного стану та напрямів розвитку. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.14>
12. Варшавська Н.Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для українців. *Економіка і організація управління*. 2016. Випуск 2 (22). С. 215–222
13. Верховна Рада України прийняла Закон про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за знищене чи пошкоджене нерухоме майно. Верховна Рада України, 2023. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/235340.html> ;
14. Власюк В. Імпортуємо дорогі товари і з їх допомогою виробляємо сировину. *Texty.org.ua*. 2018. URL: https://texty.org.ua/fragments/83583/Importujemo_dorogi_tovary_i_z_jih_dopomogu_ju-83583/
15. Вплив змін клімату на сільське господарство стане однією з ключових тем Agritechnica-2023. Super Agronom, 2023. URL: <https://superagronom.com/news/17952-vliv-zmin-klimatu-na-silske-gospodarstvo-stane-odniyeyu-z-klyuchovih-tem-agritechnica-2023>

16. Георгієва М. Адаптація аграрного сектору Болгарії до вимог Європейського Союзу (1990-2006): уроки для України. *Дриновський збірник*, 2024. - 16. <https://periodicals.karazin.ua/drinov/article/view/23238>
17. Герасимчук С. Г. Забезпечення економічної безпеки та стійкості аграрного сектору України в умовах військового та пост-військового стану. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. - №1 (11) – С.84-97. DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0107>
18. Гончарук І.В., Томашук І.В. Вплив інноваційних процесів на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств./ Гончарук І.В., Томашук І.В // *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2023. - № - 1(63). - С. 30–47
19. Гуменюк Я.М. Аграрний експорт України: аналіз та стратегічне планування. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-93>
20. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку. *Документи ООН. Декларації. Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–14 червня 1992 року*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/riodecl.pdf
21. Демиденко Л., Наконечна Ю. Фінансова стійкість аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. - 2023. - № 1(222). С. 48–56
22. Дідур С.В., Труніна І.М., Білик М.Ю. Трансформаційні процеси агропромислових підприємств в умовах війни та у післявоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-5>
23. Доповідь Всесвітньої комісії з питань навколишнього середовища та розвитку: Наше спільне майбутнє. *Офіційні звіти Генеральної Асамблеї ООН*. Сорок друга сесія (A/42/427), 4 серпня 1987. URL: <http://www.un.org/ua/ga/pdf/brundtland.pdf>

24. ЄС розширює торговельні переваги для України. *Офіційний сайт Європейської Комісії*. 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/ip_23_3059
25. Застосування літальних апаратів у вирощуванні сільгоспкультур — досвід США <https://superagronom.com/blog/952-zastosuvannya-litalnih-apatativ-u-viroschuvanni-silgospkultur--dosvid-ssha>
26. Захарчук О.В., Навроцький Я.Ф., Вишневецька О.В. Сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>
27. Кваша С. М., Павленко О. М., Вакуленко В. Л. Базові цілі спільної аграрної політики європейських країн та еволюція розвитку ПВЗВТ Україна – ЄС. // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. 2024. - Випуск 3 (75). С. 129-133. <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/4412/4722>
28. Кваша С.М., Вакуленко В.Л. Спільна аграрна політика Європейського союзу: досвід та перспективи для України / Кваша С.М., Вакуленко В.Л.// Інтелект XXI – 2023. - № 4 – С 9-12;
29. Козак О., Грищенко О. Торгівля агропродукцією з вищою доданою вартістю між Україною та Європейським Союзом / О. Козак, О. Грищенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економіка. - 2024. - № 5. – 484 – 490
30. Кононенко О.М. Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 95–102.
31. Коритний О.Г. Особливості аграрної політики ЄС: можливості для України. Науковий вісник Полісся. 2020. Випуск 2 (210). С. 52–56
32. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 376 с.

URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18665/1/Kurman_2018_mon.pdf

33. Кучмійова Т.С., Мороз Т.О., Шешунова А.В. Використання штучного інтелекту в сільському господарстві. *Modern Economics*. 2023. № 39. С. 69–74

34. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: [Моногр.] Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 320с.

35. Лубінець Д. Довкілля – мовчазна жертва війни: як російська армія вчиняє екологічні злочини й порушує права людини. LB.UA, 2023. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets

36. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 1. С. 25–29

37. Маркова Н.С. Застосування європейського досвіду при формуванні сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 1. С. 25–29;

38. Механізми фінансування «зеленого» переходу України. URL: <https://ukrsf.org/green-finance-ua/>

39. Могильний О. М., Козак М. І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. *Економіка АПК*. 2021. № 3(28). С. 19-32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019.>,

40. Негрей М.В., Тараненко А.А., Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>

41. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2024. 33 с. URL: <http://surl.li/rrsrr>

42. Непрядкіна Н.В. Особливості й перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України і ЄС сільськогосподарською продукцією. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія Міжнародні відносини*.

Економіка. Країнознавство. Туризм. -2028. - №7. – С. 60-65.
<https://doi.org/10.26565/2310-9513-2018-7-09>

43. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL:
<https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>

44. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL:
<http://www.ukrstat.gov.ua>

45. Палехова Л. Л. Управління сталим розвитком: довідник базових понять: навч. посіб. Дніпро: НТУ «ДП», 2020. 330 с

46. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. *Документи ООН. Резолюція A/70/L.1 Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року.* URL:
<http://www.un.org/ua/documents>

47. Попит на органічні продукти в США перевищує пропозицію
<https://agroportal.ua/news/mir/popit-na-organichni-produkti-v-ssha-perevishchuye-propoziciyu>

48. Приходько О. Як зробити кредити для фермерів доступнішими. *Економічна правда,* 2024. URL:
<https://www.epravda.com.ua/columns/2024/02/27/710483/>

49. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ; за ред. Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2023. – 49 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.04>

50. Серед основних потреб фермерів напередодні весняної посівної 2023 – добрива, гербіциди й пестициди. Державний аграрний реєстр, 2023. URL:
<https://www.dar.gov.ua/news-list/sered-osnovnih-potreb-fermeriv-naperedodni-vesnyanoyi-posivnoyi-2023-dobriva-gerbicidi-y-pesticidi>

51. Синергія екології та фінансів: Як «зелені» фінтех підкорюють світ і допомагають планеті. URL: <https://psm7.com/uk/fintech/sinergiyaekologi%D1%97-ta-finansiv-yak-zeleni-fintex-pidkoryuyut-svit-i-dopomagayutplaneti.html>
52. Скорик М.О. *Європейський досвід забезпечення сталого економічного розвитку сільських територій.* / Скорик М.О // *Сталий розвиток економіки.* -2024. - №3 (50). - С. 195-202
<https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1020>
53. Співробітництво у сфері сільського господарства. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnookonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobitnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva>
54. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки.* 2013. № 3. С. 125–133
55. Точне землеробство по-американськи: не впроваджувати інновації — дорого! <https://www.agrilab.ua/tochne-zemlerobstvo-po-amerykansky-ne-vprovadzhuvaty-innovatsiyi-dorogo/>
56. Україна та Угода про асоціацію: моніторинг виконання 2014 — 2022. URL: <https://www.kas.de/documents/270026/22934445/UA+2023+UCER+Ukraine+and+the+Association+Agreement.+Implementation+Monitoring+2014-2022.pdf>
57. Україна: Вплив війни на сільське господарство та засоби до існування в Україні. Результати загальнонаціонального опитування сільських домогосподарств. ФАО, 2022. 44 с. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>
58. Ус С. А., Палехова Л. Л. *Моделювання сталого розвитку: навч. посіб.* / С. А Ус., Л. Л. Палехова, за заг. ред. Л. Л. Палехової. – М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка» – Дніпро : вид-во «Свідлер А.Л». – 2024. 160 с
59. Хаєцька О.П., Лояніч В.О. *Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни.* *Ефективна економіка.* 2023. № 6. URL:

<https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1723/1736>. DOI:
<http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.6.47>

60. Чередниченко Л.Б. Аграрна політика Європейського Союзу. *Наукові праці*. 2007. Т. 76. Випуск 63. С. 75–78

61. Чернега І.І., Панахно Р.В. Управління матеріально-технічним забезпеченням в аграрному секторі. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 11 (25). С. 447–458. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-447-458](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-447-458)

62. Чужиков В., Вінська О. Модернізація аграрної політики ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2011. Випуск 1-2. С. 95–114

63. Шацька З.Я., Прима В.І. Особливості впровадження інформаційних технологій в аграрному секторі України. *Агросвіт*. 2022. № 13–14. С. 60–64

64. Шубалий О.М., Короленко М.В., Косінський П.М. Напрями застосування інструментів державної фінансової підтримки переробних виробництв в аграрному секторі економіки України. *Наукові праці НДФІ*. 2019. № 1 (86). С. 101-117.

65. Як війна вплинула на прибутковість сільгоспвиробництва в Україні? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3874972-ak-vijna-vplinu-la-na-pributkovistsilgospvirobnictva-v-ukraini.html>